İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA DOĞU CEPHESİ'NDE TANKLARIN GELİŞİMİ

"DEVELOPMENT OF TANKS IN THE EAST FRONT DURING THE SECOND WORLD WAR"

Burak ÇINAR*

Öz: İlk olarak Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan tanklar savaşın bitişiyle birlikte ikinci plana atılmışlardı. İki savaş arası dönemde yeni doktrin tartışmaları sürerken Almanya'da iktidara gelen revizyonist Naziler, modern askerî düşünceleri doğru bir şekilde değerlendirmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda tanklar ön plana çıkmış ve savaş tarihinde saldırı odaklı yeni bir çağ başlamıştır. Almanların İkinci Dünya Savaşı'nın ilk döneminde panzer birlikleriyle Avrupa'yı ele geçirmelerini Rusya'ya saldırmaları takip etmiş; ancak bu cephede her iki taraf öncelik verdikleri tank güçleriyle inanılmaz bir mücadeleye girmişlerdi. Doğu Cephesi'ndeki bu mücadele tank teknolojisindeki gelişmeleri hızlandırmış, Alman ve Sovyet tanklarının sürekli gelişmeleri harekâtların seyrini de değiştirmişti. Bu araştırmada tankların Doğu Cephesi'ndeki gelişimleri, harekâtlardaki yerleri ve tank teknolojilerinde yaşanan ilerlemenin savaş alanına yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Doğu Cephesi, Tanklar, Blitzkrieg, Barbarossa Harekâtı.

Abstract: Tanks, were used in the Great War, were ignored by the end of war. While the discusses of doctrines were going on in the interwar period, revisionist Nazis who came into power in Germany, began to evaluate to interperete tanks well. As a result, tanks came to foregound an this started a new age of War History focussing on offensive battles. Germans conquested across Europe by panzers during the first half of the Second World War, then attacked Russia, but in this front both sides giving priority to tanks, entered an ancredible struggle. This compete in the Eastern Front accelerated improvement of the tank technology that contunious upgrades in German and Soviet tanks changed the courses of operations. This research deals with improvements of tanks depending on developments of Eastern Front, their utilization in operations and advance of the tank technology.

Keywords: Second World War, Eastern Front, Tanks, Blitzkrieg, Operation Barbarossa.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nin sabitlenmesi ve tarafların karşılıklı harekâtlarda birbirlerine üstünlük sağlayamamalarının getirdiği yıpratma korkunç boyutlara ulaşmıştır. Bunun üzerine, insan yerine makinelerin öne çıkarılarak az kayıpla hedefe varılmasını amaçlayan araştırmalar hızlandırılmış ve bunun sonucunda tanklar ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1916'da İngilizler tarafından Somme'de piyadeleri desteklemek için kullanılan tanklar, ciddi bir başarıdan uzak olduklarını göstermiştir. Ancak ertesi yıl Cambrai'de çok sayıda tankın birlikte kullanımı sayesinde İngilizler, hızlı ve başarılı bir ilerleme sağlamıştır. Burada tankların taktik hedeflere varmak için çok sayıda piyadenin yapamadığını kısa bir sürede yapabildiği gözlemlenmiştir. Bundan sonra Almanlar da tankların gelişimini hızlandırmış ve ürettikleri az sayıda tankı savaşın son senesinde, Batı Cephesi'nde kullanmıştır.

Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (Sayı 19) Şubat 2012

* Yrd.Doç.Dr. Niğde Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Ana Bilim Dalı.

Bu gelişmelere rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte tanklar göz ardı edilmiştir. İki savaş arası dönemde çok az sayıdaki subayın haricinde tankların değerini anlayan yoktur. Bu dönemde ortaya çıkan yeni doktrin araştırmalar, piyadeyi ana unsur sayan klasik askerlere karşı tankın ana unsur olacağını şiddetle savunan, değişimci az sayıda subayın parlamasına yol açmıştır.[1] Ancak değişimciler İngiltere'de ve Fransa'da rağbet görmemiş, Sovyetler Birliği'nde ise siyasi idarenin kurbanı olmuştur.[2] Almanya'da ise revizyonist bir iktidarın işbaşına gelmesiyle değişimci askerlerin düşünceleri de ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylece savaş tarihinin saldırı ağırlıklı[3] yeni ve son safhasını oluşturacak olan tankların ve bu araçlar üzerine geliştirilecek taktiklerin yolu tamamen açılmıştır.

Almanların İkinci Dünya Savaşı'nın ilk döneminde Polonya, Hollanda, Belçika, Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan'ı rahatlıkla işgal etmesi ve ardından Sovyetler Birliği'ne saldırarak büyük çapta başarılar elde etmesinde panzerler[4] başrol oynamıştır. Ancak 1941'de Sovyetler Birliği'ne karşı girdikleri mücadele, panzerlerin daha da geliştirilmeleri ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında tank teknolojilerinin geliştirilmesi üzerine acımasız bir yarış başlamıştır. Bu doğrultuda, tarafların Doğu Cephesi'ndeki üstünlük periyotları sadece taktik ya da stratejik açılımlarla değil, tank teknolojilerindeki bu araştırma ve geliştirme çalışmalarına bağlı olarak da değişmiştir. Bu makalede, Doğu Cephesi'ndeki olayların kronolojik gelişimine bağlı olarak tank teknolojisindeki gelişmeler ve bunların muharebe alanlarına yansımaları ele alınmaktadır. Bunun için önce savaşın ilk dönemindeki Alman panzerleri ve Almanların bunları nasıl kullandıkları üzerinde durulmuştur. İzleyen bölümde ise Barbarossa Harekâtı'nın başlamasıyla birlikte tarafların Doğu Cephesi'ndeki tank teknolojilerinin durumları, tankları geliştirmeleri ve tankların öne çıktıkları harekâtlar anlatılmıştır. Sonraki bölümde Doğu

[1] İngiltere'de J.F.C. Fuller, Percy Hobart ve Basil H. Liddell-Hart; Almanya'da Heinz Guderian; Fransa'da Charles de Gaulle; Sovyetler Birliği'nde ise Mikhail Tuhaşevski ve Georgi Jukov gibi bazı subaylar bu konuda geliştirilen yeni taktiklerin yaratıcıları ve önde gelen savunucuları olmuşlardır.

[2] İngiltere ve Fransa'da eski askerlerin çoğu, tanklara hâlâ piyade destek aracı gözüyle bakıyordu. Keza Sovyetler Birliği'nde de durum aynıydı. Yine de üst kademesi Fransa ve İngiltere'den daha genç olan Kızıl Ordunun tanklara bakışı, 1937'ye kadar Mareşal Tuhaşevski'nin "derin saldırı doktrini" sayesinde Almanların Blitzkrieg'i gibi daha modern bir çerçeveye oturtulmuştu. Ancak Stalin, 1937'deki "Büyük Temizlik"le birlikte Tuhaşevski'nin doktrininin kullanılmasını yasaklayarak tankların yine piyade destek aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur.

[3] Savaş tarihi; klasik savunma, klasik saldırı, modern savunma ve modern saldırı dönemleri olarak yazarın başka bir araştırmasında sınıflandırılmıştır. Buna göre Almanların Fransa'nın istilasıyla kesinlik kazandığı Blitzkrieg'le başlayan ve bugün de devam eden dönem "modern saldırı sistemi" dönemi olarak kabul edilmiştir (Çınar, 2003).

[4] Almanca "panzer" kelimesinin Türkçesi "zırhlı" olsa da uluslararası literatürde panzer, çoğu zaman Alman tankları olarak kullanılmaktadır. Bu araştırmada ise çoğunlukla Alman tank ve kendinden kundaklı topları olarak kullanılmakla birlikte panzer birlikleri denildiği zaman, diğer unsurlarıyla birlikte Alman zırhlı birlikleri tabir edilmektedir.

Cephesi'ndeki tank teknolojilerinin savaşın gidişatıyla bağlantısı tartışılmakta ve araştırma sonuca bağlanmaktadır.

1. İkinci Dünya Savaşı'nın İlk Döneminde Tanklar

İkinci Dünya Savaşı tankların savaşı olmuştur. İki savaş arası dönem boyunca tankların kullanımına yönelik ciddi tartışmalar yaşanmış ve bu araçların savaş öncesinde denendiği ilk olay, 1936-1939 arasındaki İspanyol İç Savaşı olmuştur. Bu dönemde Heinz Guderian'ın geliştirdiği savunma ağırlıklı savaş zihniyetinin karşıtı olan "Blitzkrieg" doktrini, modern Alman savaş sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu sayede Almanların ilk zaferi de panzerlerin başrol oynadığı bu yeni sistemin harekât seviyesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda panzer birlikleri, düşman savunma hattını en ince noktadan deliyor ve düşman savunmasının gerisine sarkıyordu. Böylece düşmanın lojistik ve iletişim hatları kesilerek âdeta savunmanın gerisinde ikinci bir cephe yaratılıyordu. Panzer alayları, düşmanın derinliklerine doğru hızla hareket ederek stratejik derinliğe sahip ülkelerde bile işgalin süresini büyük ölçüde kısaltıyordu. Çevirmenin başarıya ulaşması için mekanize birlikler de panzerleri takip ediyor ve bunlar motorize piyade gelene kadar açılan koridorun güvenliğini sağlayarak panzerleri takibe koyuluyordu. Cephe hattı boyunca savunmada olan piyadeler ise topçu desteğiyle birlikte ikmali kesilen düşman savunmasına tazyik yaparak düşman birliklerinin çoğunu cephe hattında tutuyordu. Çevrilmiş olan ve takviyeden mahrum kalan düşman savunması yavaş yavaş önce saldırı, ardından da savunma gücünü yitiriyor, parçalara bölünüyor ve nihayet cephanesi tükenen düşman piyadesi kitleler hâlinde esir ediliyordu. Böylece bölüklerin ve taburların tek tek imhaları yerine orduların ve ordu gruplarının toptan imhaları gerçekleşiyordu. Başka bir deyişle 1940'tan[5] itibaren tankların atbaşı olduğu Blitzkrieg teorisi sayesinde taktik imha muharebeleri yerine stratejik imha muharebeleri savaş tarihine damgasını vurmuştur.

Dünyanın Alman panzerlerinin başarılarını şaşkınlıkla izlediği savaşın ilk döneminde Alman panzerlerinin karşısına çıkan birçok tank, aslında panzerlerden daha düşük özelliklere sahip değildi. Ancak Almanların savaş sisteminin ana unsuru olarak tankları kullanmaları sayesinde Luftwaffe'nin[6] yakın desteği, topçu desteği ve piyadelerin hepsi tankların harekâtına göre ayarlanmıştı. Özellikle de Alman Ju-87 Stuka pike bombardıman uçaklarıyla panzerler arasında doğrudan iletişim mevcut olup bu sayede tehdit ihtiva eden düşman tank, top, tanksavar ya da koruganlarının kısa sürede ve isabet oranı yüksek atışlarla bertaraf edilmeleri, panzer birliklerinin yaptığı yarmayı oldukça kolaylaştırıyordu. Almanlar panzerlerini yakından desteklemek için de onlarla aynı hıza sahip olan kendinden kundaklı tanksavar topları ve kendinden kundaklı obüsler geliştirmişlerdi. Bunlar, ağır

[5] Savaş tarihindeki modern saldırı sisteminin başlangıcı, 1939'daki Polonya ya da 1940'taki Fransa harekâtlarından biri olarak alınabilir. Bu araştırmada modern saldırı sisteminin başlangıcı olarak Blitzkrieg'in en büyük başarısı olan Fransa harekâtı kabul edilmiştir.

[6] Luftwaffe: Alman Hava Kuvvetleri.

topçunun menzilinin ya da görüş alanının dışında ve Luftwaffe'nin yakın desteğinin zayıf ya da geç kaldığı durumlarda panzerlere acil ve yakın destek sağladıkları için panzer tümenlerinin ateş gücüne önemli bir katkı yapıyorlardı. Her panzerde telsiz ve telsiz operatörü bulunuyordu. Bölüklerin komuta panzerlerine diğerlerinden farklı ek haberleşme cihazları yerleştirilmişti. Arızalanan ya da hasar gören panzerlerin hızla tamiri için sahra tamirhaneleri kurulmuş ve bunlar için çeşitli özel paletli, yarım paletli ve tekerlekli araçlar geliştirilmişti. Panzerlere hızla ikmal malzemesi yetiştirme çabasında olan lojistik üniteler de çok çeşitli özel fonksiyonlu araçlar kullanıyordu.

Almanlar 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal ettiğinde bu yeni savaş sisteminin meyveleri oldukça şaşırtıcı olmuş; Almanya'ya kafa tutamayacağı ama uzun bir süre direneceği beklenen Polonya ordusu, dört hafta içinde dağılmıştı. 9 Nisan 1940'ta başlattıkları denizaşırı Norveç harekâtına sadece özel bir panzer alayıyla destek veren Almanlar, bu harekât henüz tamamlanmadan 10 Mayısta Avrupa'nın en büyük ordusuna sahip olan Fransa'ya girmişti. Almanların dâhiyane bir harekât planına bağlı olarak panzer tümenlerinin öncülüğünde yapılan genel harekât sonucunda Fransız ordusunun 1,5 ayda pes etmesi, Almanları bile hayrete düşürmüştü. Alman panzerleri; Polonya, Fransa ve Norveç'ten sonra Kuzey Afrika'da yenilmekte olan İtalyan ordusuna destek olarak 6 Şubat 1941'den itibaren Libya'ya da gönderilmiş ve kısa sürede etkisini gösteren bu birlikler, İtalyanların Afrika'da tutunabilmelerini sağlamıştı. 7 Nisan 1941'de dağlık Yugoslavya ve Yunanistan'ı da geçmeye başlayan panzerler, Mayıs başında bu zor coğrafyada da zafere ulaşmış ve böylece Hitler Almanyası III. Reich'i 1941 Haziranında Avrupa'nın hâkimi konumuna taşımıştı. Bunun üzerine Hitler de Avrupa'da Almanya için tek büyük tehdit olarak kalan Sovyetler Birliği'ni güçlenmesine fırsat tanımadan bertaraf etmek için açılmasına yönelik bir sene önce verdiği Doğu Cephesi'ne harekât kararını nihayet uygulamaya koymuştu.

2. Doğu Cephesi'nde Tankların Kullanımı

Wehrmacht[7], 22 Haziran 1941'de "Barbarossa Harekâtı" kod adıyla Rusya'nın işgalini başlatmıştı. Harekâta katılan üç ordular grubuna[8] ait orduların yolunu açmak ve derinden harekât yaparak oluşacak Sovyet gruplaşmalarını çevirmek için dört panzer grubu[9] oluşturulmuştu. Bu gruplarda ve diğer ordularda bulunan panzer tümenleri de Fransa'daki harekâta göre sayı ve ateş gücü açılarından biraz daha geliştirilmişti. Ancak tank teknolojisinin en hızlı, en geniş ve en acımasız gelişmelerinin yarışının yaşanacağı Doğu Cephesi, panzerler için sürprizlerle dolu olacaktı.

[7] Wehrmacht, Almanca "savunma gücü" olup Türkçedeki karşılığı Alman Silahlı Kuvvetleridir.
[8] "Ordular grubu", bir ordudan daha fazla kuvvetin oluşturduğu askerî birimdir. "Ordu grubu" ise kolordu ve ordu arasındaki bir kuvvet olup ordular grubuyla karıştırılmamalıdır.
[9] "Panzer grubu" (orjinali Panzergruppe) ordu grubunun panzer branşındaki adlandırılması olup panzer kolordusu ve panzer ordusu arasındaki kuvvettir.

a. Barbarossa Harekâtı'nda Alman Panzerleri

Barbarossa Harekâtı için hazırlanan panzer tümenlerinde kullanılanlar Pz-I, Pz-II, Pz-III, Pz-IV, Pz-35t ve Pz-38t tanklarıydı. Sadece 7,92 mm ikiz makineli tüfekle silahlandırılmış olan Pz-I'ler ve 20 mm topa sahip Pz-II'ler, Polonya Harekâtı'nda yoğun olarak kullanılmıştı. Çoğu piyade ve süvariden oluşan yetersiz sayıda ve zırh kalitesi düşük tanklara sahip olan Polonya ordusuna karşı fazla zorlanmayan bu panzerler, çok az sayıda Pz-III ve Pz-IV orta tip tanklarla desteklenmişti. Üretimin 37 mm topu olan Pz-III ve 75 mm topa sahip Pz-IV'e doğru kaydırılması sayesinde Fransa'da bu tanklara daha fazla yer verilmeye başlanmıştı. Bu arada top taşımayan ve dolayısıyla gelişmekte olan savaş şartlarına uygun ateş gücü sağlamaktan uzak olan Pz-I'in üretimi de kesilmişti. Bununla birlikte Çekoslovak kökenli ve 37 mm topa sahip olan çok sayıda Pz-35t ve Pz-38t tankları da envantere girmiş ve çok sayıda kullanılmaya başlamıştı. Özellikle üretimi kolay ve ucuz olan Pz-38t'nin şase üretimi, savaşın son zamanlarına kadar sürdürülmüştür. Daha üstün ateş gücü sağlayan ve koruması daha iyi olan Pz-III ve Pz-IV'lerin üretimleri de Pz-I ve Pz-II'lerin üretimlerinin yerini almaya başlamıştı. Böylece Barbarossa için Wehrmacht'ın elinde bulunan orta tip tankların sayısı önemli ölçüde artırılmıştı.

Almanlar koruganlara karşı piyadeleri desteklemek için geliştirdikleri hücum topları olan StuG'lara[10] da Pz-IV'lerdeki kısa namlulu 75 mm L/24 toplarından koymuşlardı. Taretsiz ve üretimleri tanklara göre daha kolay olan StuG'ların üretim kapasiteleri de artırılmıştı. Fransa'da oldukça başarılı olan StuG'lar, piyadelere ya da motorize birliklere yöneltilen tank hücumlarına karşı da etkili mobil tanksavar araçları olmuştu. StuG'lar, bağımsız alayların haricinde özellikle motorize piyade tümenlerine ve daha sonra ortaya çıkan mekanize birlikler olan panzergrenadiere tümenlerine verilmişti. İhtiyatta bulunan bağımsız StuG alayları ise herhangi bir tank karşı taarruzuna karşılık cepheye sürülüyordu.

Alman panzer kolorduları, Barbarossa Harekâtı'nın ilk üç ayı boyunca Sovyet hatlarını yarmak ve Kızıl Ordu birliklerini arkadan çevirmek suretiyle oluşturdukları Kesselschlacht[11] denilen cadı kazanlarında sıkışan kitlesel

[10] Hücum topu (orjinali Sturmgeschütz, kısaltması StuG), piyade destekçisi olarak koruganlara ve tanklara karşı kullanılan ve etkili kendinden kundaklı tanksavar topudur. Kolay ve ucuza üretilen bu araçlara, savaş Almanların aleyhine döndüğünde daha çok başvurulmuştur. Almanlar bu araçların 105 mm obüs taşıyan StuH (Sturmhaubitze) modelini de üretmişlerdir. Daha sonra Sturmpanzer-IV olarak geliştirilen Brummbär'de ise 150 mm obüs bulunmaktaydı.

[11] Almanca "kessel" kazan, "schlacht" ise meydan muharebesi demektir. Barbarossa Harekâtı sırasında Alman Blitzkrieg metoduna oturtulan delme-çevreleme-imha aşamaları sonucunda Sovyet orduları üçer beşer ceplere bölünerek kuşatılıyor ve ikmal yolları tamamen kesilen askerlerin büyük bir kısmı esir ediliyordu. Kuşatılarak izole edilen gruplaşmaların olduğu bu bölgelere "Kesselschlacht" denilmektedir. Fransa'dakinden farklı olarak stratejik derinlik avantajına sahip olan Rus steplerinde panzer harekâtları daha da derinlik kazandıkları için oluşan birçok Kesselschlacht, yüz binlerce askerin kısa sürede esir edilmesine ve binlerce tankın yok edilmesine ya da ele geçirilmesine imkân veriyordu.

Sovyet gruplaşmalarını yok etmiştir. Özellikle Kiev'de kuşatılan 800.000'den fazla Sovyet askerinin gruplaşmasının yok edilmesi sırasında 665.000 Sovyet askerinin esir alınması, dünyayı oldukça şaşırtmıştı. Arkasından Vyazma-Bryansk Muharebesi'nde de toplam 663.000 asker esir edilmişti. Kasımda Moskova önlerine gelen Almanların yok ettikleri ve ele geçirdikleri tankların sayısı ise 20.000'i aşmıştı. Ancak Alman panzer tümenlerinin olağanüstü başarılarına rağmen yaşadıkları bazı tecrübeler, Sovyet tank teknolojisinin sanılandan çok daha ileride olduğunu gösteriyordu. Rus steplerinde karşılaşılan az sayıdaki bazı Sovyet tankları, Alman panzerlerinden çok daha üstündü.

b. Sovyet Tank Teknolojisinin Aldatıcılığı

Barbarossa Harekâtı'yla birlikte tank teknolojileri tamamen değişmiştir. Bunun nedeni, Sovyet bilim adamlarının savaşın arifesinde Alman panzerlerine kesin yanıt verebilecek yeni tanklar üretmiş olmasıdır. Sovyetler Birliği'nin 1930'ların başlarında eski Amerikan ve İngiliz tank şaselerini kopyalayarak başlattığı araştırmalar meyvelerini vermiş ve Kızıl Ordu, 1930'ların ilk yarısında ateş gücü yüksek tanklar ve zırhlı keşif arabalarıyla donatılmıştı. Özellikle tareti ve topları sürekli geliştirilen ve kitlesel üretimi yapılan T-26 fafif tankı, 45 mm topuyla çoğu Alman panzerinden üstün bir ateş gücüne sahip olup zırh delmesi 52 mm'yi buluyordu (Jacobsen, 1988: 309). 1941 yazında Barbarossa Harekâtı başladığında T-26'nın topu Pz-IV hariç tüm Alman panzerlerinin zırhlarını delebiliyordu (Bean, 2002: 48).

Sovyet ordusu, İspanyol İç Savaşı sırasında T-26'ları ve bazı zırhlı keşif arabalarını denemiş; ancak bunların zırhları Sovyet tankçıları tatmin etmemişti. Bu savaşa yarbay olarak katılan ve Sovyet savaş araçlarını yeterince inceleme fırsatı bulan Alman Korgeneral Ritter von Thoma'nın 23 Aralık 1940'ta verdiği bilgiye göre T-26'larda bulunan 45 mm'lik Sovyet Erhard topu, Alman Pz-I'lerini 300 metreden vurabiliyordu. Ancak etkili menzili 500 metre olan top, 800 metrenin üstünde işe yaramıyordu (Jacobsen, 1988: 309). Alman panzerlerinin menzilleri ise genellikle düşman tanklarının sahip olduğundan çok daha üstünde seyrediyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Sovyet savaş sanayisi, hızla tank üretiyordu. 1939'da Kızıl Ordu, 1930'dakinin 43 katı tanka sahip olmuştu (Ştemenko, 1971: 129). Tank sayısı savaş öncesinde 26.000'i geçerken 1940'ta Sovyet otomotiv endüstrisinin ürettiği 145.000 vasıtanın 136.000'i ise kamyondu. Polit büro; 1941'in başlarında her biri iki tank ve bir motorize piyade tümeninden oluşan, toplam gücü 40.000 asker ve 1000 tank olan 20 mekanize kolordu kurmakla yetkilendirilmişti. Ancak 1941 Haziranına kadar kurulabilen altı mekanize kolordudan sadece biri tamamen donatılabilmişti (Werth, 2000: 139). 1941 Haziranındaki Sovyetler Birliği'nin tank da dâhil toplam zırhlı muharebe aracı sayısı 28.800, Almanların ise 3671'dir (Ellis, 1993: 230).

T-26'nın eskidiğinin farkında olan Sovyet araştırmacılar, İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce her ikisi de 76,2 mm topa sahip olan, orta tip T-34 ve ağır KV-1 tanklarını geliştirmişti. Bununla birlikte KV-1 şasesine 152 mm obüs oturtulmuş ağır topçu tankı olan KV-2'nin de üretimine başlanmıştı. Her üç tank da Almanların o zamana kadar en gelişmiş tankı olan Pz-IV'ten oldukça üstündü. T-34'ler ve KV-1'ler zırh, top, sürat, menzil ve motor gücü karşılaştırmasında Alman panzerlerine açıkça üstünlük sağlamıştı. Ayrıca bu tanklarda Alman panzerlerinde olmayan çok önemli başka bir özellik de mevcuttu. Paletleri geniş olan T-34'ler ve KV-1'ler, Rus steplerindeki çamurlu ve karlı ortamlarda Alman panzerlerine ekstra bir üstünlük daha sağlıyorlardı. Bu sayede kötü hava koşullarındaki harekât kabiliyeti daha yüksek olan Kızıl Ordunun zırhlı birlikleri, dar olan paletleri nedeniyle çamura ve kara kolayca saplanan ve böylece harekât kabiliyetini büyük ölçüde yitiren Alman panzer birliklerine üstün geliyordu.

Barbarossa'nın başladığı 22 Haziran 1941'de Sovyet ordusunun batıdaki beş askerî bölgesinde yeni tanklardan 508 adet KV ve 967 adet T-34 olmak üzere toplam 1475 yeni ve kaliteli tank bulunuyordu. Bununla birlikte 15 Haziranda çoğu eski olan diğer tankların sadece % 27'si çalışabilir durumdaydı (Werth, 2000: 139). Ancak Alman tankları beş, tank komutanının aynı zamanda nişancı olduğu T-34'ler ise dört mürettebata sahipti. Bu sayede Sovyet tank komutanı hem topu yönetiyor hem de çevreyi gözetliyor, bu da T-34'ün ateş takibini güçleştiriyordu. Böylece T-34 bir kez ateş ederken Alman Pz-IV ise üç kez ateş edebiliyordu. Ayrıca Sovyet tank komutanları, tankları nasıl kullanacaklarını henüz bilemiyordu. Sovyet tank taktikleri, zayıf ve piyadeyi korumaya yönelikti (Carell, 1974a: 85). Bununla birlikte Almanlar Rusya'ya tam zamanında saldırmıştı. Çünkü bu dönemdeki Kızıl Ordunun tank gücünün yarısından çoğunu, Alman Pz-III ve Pz-IV'lerin yanı sıra Çek yapımı Pz-35 ve Pz-38t'lerin de üstün geldikleri T-26'lar oluşturuyordu. Yeni ve üstün Sovyet tankları ise henüz az sayıda olup bunlar da 88 mm'lik Alman tanksavarlarına ve 105 mm'lik obüslere karşı duyarlıydı. Luftwaffe'nin sağladığı yakın hava desteği de Sovyet ordusunun yeni tanklarına karşı etkili olmak suretiyle Almanların zayiatını azaltıyordu.

(1) 1941'de Alman - Sovyet Tank Karşılaşmaları

Almanların harekâtı başarıyla sürerken edinilen bazı tecrübeler, Almanların Sovyet tank teknolojisi konusunda yanıldığını göstermiştir. Bu alanda birçok örnek çatışma mevcuttur. Bunlardan biri 8'inci Panzer Tümeninin Leningrad yakınlarındaki Krasnogvardeysk'e yaptığı taarruz sırasında ortaya çıkmıştı. Tümenin çoğu Pz-II, kalanı da Pz-III'lerden oluşan öncüleri; buradaki bataklığın gerisinde iyi gizlenerek coğrafyayı verimli kullanan yedi KV-1 tankıyla karşılaşmıtı. Dar paletleri nedeniyle bataklıkta ilerlemekte zorlanan Alman panzerlerinin 20 ve 37 mm topları ise KV-1'lerin 106 mm'yi bulan zırhlarını delemiyordu. KV-1'lerden biri, 135 isabet almasına rağmen imha edilemezken mühimmatı bitene kadar Almanların 22 tankını ve iki obüsünü saf dışı bırakmayı başarmıştı. İkisi ihtiyatta bulunan

KV-1'ler, toplamda 43 Alman tankını yarım saat içinde yok etmişti.[12] Başka bir deyişle, bir Alman panzer taburu yarım saat içinde envanterden silinmişti.

(2) Almanların Rus Steplerinde İlerlemelerinde Panzerlerin Rolü

Barbarossa'yla birlikte tankların önünde yeni bir dönem daha açılmış, özel görevler için geliştirilen özel donanımlı tankların ne kadar işe yarar oldukları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 22 Haziranda Patulin'de Bug Nehri'ni geçmek için Tümgeneral Walther Nehring'in 18'inci Panzer Tümenine bağlı 18'inci Panzer Alayına verilen özel donanımlı 80 Tauchpanzer-III su altı tankı, nehrin 8-10 metre kadar altından geçerek karşı kıyıya çıkmış ve Bug'un doğu yakasında kolaylıkla köprübaşı kurulmasını sağlamıştı (Carell, 1974a: 24-28). Alman birlikleri aynı gün öğleden sonra Brest-Litovsk'un kuzeyinde bulunan Sovyet birliklerini ortalama 10-12 km kadar geriye sürdüklerinde (Jacobsen, 1988: 413), panzer birliklerinin Rusya'da gerçekleştirecekleri derin harekât için ihtiyaç duyulan yol açılmış ve Alman panzerleri hızla Rusya içlerine doğru akmaya başlamıştı. Bölgeyi savunmakla görevli olan Orgeneral Dimitri Pavlov'un Sovyet Batı Cephesi birlikleri Bialystok çevresinde, Orgeneral Heinz Guderian'ın 2'nci Panzer Grubu ile Orgeneral Hermann Hoth'un 3'üncü Panzer Grubu tarafından kısa zaman içinde bir kıskaç hareketiyle çevrilmişti. Almanlar bu manevra sayesinde 29 Haziranda Minsk'e girmişti. Ancak yağmur ve çamurun panzer harekâtını yavaşlatması nedeniyle çevrelenen Sovyet askerlerinden 300.000'i kurtulmayı başarmıştı (Keegan, 1984: 33). Sovyet gruplaşması tamamen yok edildiğinde Kızıl Ordunun 8 zırhlı tümen, 32 piyade tümeni, 6 motorize ya da mekanize tugayı ve bir süvari tümeni ortadan kalkmıştı. Sovyet ordusu 289.874 esir verirken 2585 tank ele geçirilmiş ya da yok edilmiş; 1449 top ve 246 uçak ise imha edilmişti (Jacobsen, 1988: 460).

Cephenin güney kesiminde de durum aynıydı. Alman Güney Ordular Grubu Ukrayna'ya doğru ilerlerken Orgeneral Mikhail Kirponos'un Sovyet Güneybatı Cephesi'ne bağlı altı mekanize kolordusu, Lvov'un doğusunda Güney Ordular Grubunun atbaşı olan Kleist komutasındaki dört zırhlı tümenden oluşan 1'inci Panzer Grubunu durdurmak için harekete geçmişti. Kirponos, sayıca üstün olan tank kuvvetini öncü olan Kleist'in paznerlerinin üzerine sürmüş ve böylece 25-30 Haziran arasında Brody-Dubno sektöründeki geniş bir alanda o zamana kadar tarihte yaşanmış en büyük tank muharebesi meydana gelmişti. Hava üstünlüğünden yoksun olan Sovyet tank gücünün çoğu, tanklar hedeflerine ilerlerken Luftwaffe'nin yakın destek saldırılarıyla saf dışı bırakılmıştı. Kalan tank birlikleri ise deneyimsiz, taktikten yoksun ve koordinasyonu kaybolmuş hâlde savaşa tutuşmuş ve sonunda ikmalden de yoksun kalan Sovyet tanklarının büyük çoğunluğu kaybedilmişti.

Sovyet mekanize kolorduları, savaşın ilk haftasında güçlerinin % 90'ını yitirmişti (Glantz, 1995: 51). 8 Temmuzdaki bir Alman raporuna göre

[12] http://en.wikipedia.org/wiki/Kliment Voroshilov tank#Development history

belirlenen 29 Sovyet zırhlı tümeninin 20'si yok edilmişti (Jacobsen, 1988: 457). Ancak Alman tank kayıpları da artıyordu. Bu dönemde, Hitler'in elindeki ihtiyat sadece 50 Pz-III, 15 Pz-IV ve diğer Çek tanklarından oluşuyordu ve Hitler de bunları; Norveç, Anadolu ve İspanya-Portekiz bölgelerinden gelmesi muhtemel tehditler ya da Kuzey Afrika'ya gönderilebilecek ihtiyat için Almanya'da tutuyordu (Jacobsen, 1988: 459-460).

Temmuzda hızla Smolensk doğrultusunda ilerleyen Guderian ve Hoth'un panzerleri, piyade tümenlerinin çok ilerisinde kalmış ve bunu değerlendiren iyi eğitimli Rus süvarileri ise piyadelerinden uzak düşmüş olan panzer birliklerine saldırarak bazı yerel başarılar elde etmişti. Bu sayede panzerler ikmal sorunları yaşamış ve bu da Smolensk'te çevrilen bazı Sovyet tümenlerinin kuşatılmaktan kurtulmasına neden olmuştu. Buna rağmen Smolensk'teki direniş 5 Ağustosta kırıldığında Almanlar 309.000 Sovyet askerini esir etmişler, 3205 tank ve 3000 top ele geçirmişlerdi (Keegan, 1984: 224).

Bu manevra sonrasında Alman panzerlerinin karşısında Moskova'ya kadar kuvvetli bir Sovyet birliği kalmamıştı. Ancak Hitler 22 Ağustosta verdiği hatalı direktifle kıştan önce Moskova'nın ele geçirilmesi yerine Ukrayna'nın doğusundaki Donets Endüstri Bölgesi'nin zaptını istemişti. Bunun üzerine Guderian'ın 2'nci Panzer Grubu, 25 Ağustosta güneye yönelerek Kiev'in gerisine sarkmış ve güneyden gelerek kıskacı tamamlayan Kleist'in 1'inci Panzer Grubuyla 15 Eylülde Kiev'in 240 km doğusunda buluşmuştu. Kiev'de çevrelenen Sovyet orduları 26 Eylülde teslim olduğunda tarihin en büyük muharebe kaybını da yaşamıştı. Kızıl Ordunun 676.000 askerden oluşan 50 tümeni tamamen yok edilirken Kızıl Ordu çoğu esir olan 665.000 asker, 900 tank ve 3179 top kaybetmiş ve cepten sadece 150.000 Sovyet askeri kurtulabilmişti (Keegan, 1989: 59).

Barbarossa Harekâtı'ndaki bu parlak zaferlere rağmen panzer birliklerinin hepsi oldukça yıpranmıştı. 1'inci Panzer Grubu % 50, 2'nci Panzer Grubu tümenleri % 45-83 arası, 3'üncü Panzer Grubu tümenleri % 24-45 arası ve 4'üncü Panzer Grubu tümenleri de % 50-75 arası tank gücüne sahipti (Jacobsen, 1988: 519-520). Tankları destekleyen piyadelerin verdikleri kayıplar da az değildi. İleri harekâtın sürdürülebilmesi için bu kayıpların büyük ölçüde giderilmesi gerekiyordu. Ancak Almanlar ne tank ne de asker sayısında yeterli ihtiyata sahipti.

Bu arada Doğu Cephesi'nin kuzey kesimindeki Mareşal Ritter von Leeb'in Kuzey Ordular Grubu ise emrinde bulunan Orgeneral Erich Hoepner'in 4'üncü Panzer Grubunun öncülüğünde harekâta katılmıştı. Hızla ilerleyen Alman birlikleri, temmuzun başında Peipus Gölü'ne ulaşmışlar ve ağustosta ise Lovat Irmağı'nı geçerek Valday Tepeleri'nde üç Sovyet ordusunu yok etmişti. Bu sayede 437 tank ve 993 top yok edilmiş ya da ele geçirilmiş, 88.000 Sovyet askeri de öldürülmüş ya da esir edilmişti (Glantz, 2001: 29).

Güneydeki Kleist'in 1'inci Panzer Grubu, ekim başında Sovyet birliklerini arkadan çevirerek Tokmak - Mariupol - Brdansk sahasında imha etmiş ve böylece 65.000 esir, 125 tank ve 500'ün üzerinde top Almanların eline geçmişti (Manstein, 1962: 213). Kırım'daki çarpışmalara katılan 200.000 Rus askerinin en az 25.000'i ölmüş, 100.000'den fazlası esir edilmiş, 160 tank ve 700 top ele geçirilmişti (Manstein, 1962: 214-222). 15 Ocak 1942'de başlayan ve 18 Ocakta Feodosia'nın alınmasıyla tamamlanan harekâtta ise Kızıl Ordu 6700 ölü ve 10.000 esir vermiş; bunun yanı sıra 85 tank ve 177 top kaybetmişti (Manstein, 1962: 240-241).

2 Ekimde Bock'un Merkez Ordular Grubu; 14'ü panzer, 8'i motorize toplam 78 tümenle "Tayfun" kod adlı Moskova'ya nihai saldırı harekâtını başlatmıştı. Harekât, Almanların Rusya'da uyguladıkları ve artık klasikleşen kıskaç harekâtıyla düşmanı iki yandan çevirmenin Kiev'de olduğundan bile daha geniş alanda uygulanan şekliydi (Bauer, 1972: 467). Başrolde ise 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Panzer Grupları vardı. Kuzeyden bölgeye yönlendirilen Hoepner'in 4'üncü Panzer Grubu ve bölgedeki Hoth'un 3'üncü Panzer Grubu, Moskova istikametinde batıdan ve kuzeybatıdan yarma ve çevirme yaparken Guderian'ın 2'nci Panzer Grubu da güneyden Moskova'nın oldukça gerisine düşerek Gorki'yi almakla görevlendirilmişti. Ancak harekâtın başlarında Guderian'ın grubunun tank gücü % 50, Hoepner'in tank grubunun gücü % 100, Hoth'un tank grubunun gücü ise % 70-80 civarındaydı (Jacobsen, 1988: 543). Cephedeki kamyonların harekâta hazırlılık oranları en çok % 60 olup Almanlar % 50'lik motosiklet kayıplarını bile kapatamıyorlardı. Piyade açığı ise 340.000 gibi son derece yüksek bir rakama ulaşmıştı. Buna karşı Almanya'daki ihtiyat sadece 33.000 askerdi (Jacobsen, 1988: 571-572). Luftwaffe'nin ise savaşın başındaki etkinliği azalma eğilimindeydi. Dolayısıyla panzer birliklerini destekleyecek ve harekâtı hızlandıracak diğer birimler panzerlere oranla kuvvetten daha da düşmüşlerdi. Bu durumda öncelikle lojistik sorunların baş göstermesi kaçınılmaz olup çevrilecek Sovyet birlikleri arasından kurtulanların sayılarının daha fazla olacağı öngörülebilirdi.

Eylül sonunda bölgedeki Sovyet Bryansk, Batı ve İhtiyat cephelerinde 800.000 asker, 770 tank ve 9150 top mevcuttu (Jukov, 1982: 59). Kızıl Ordu bu sayede 30 Eylül ve 5 Ekim arasında Moskova yolunda birbiri ardına altı savunma hattı hazırlamıştı. Ancak Almanlar üç Sovyet savunma hattını yarmayı başardı. Bryansk civarındaki Sovyet gruplaşmasının ricat yolu Guderian'ın panzer grubu ve Mareşal Günther von Kluge'nin 4'üncü Ordusu tarafından kapatılmış, böylece 6 Ekimde altı Sovyet ordusu çevrelenmişti. Hoth'un ve Hoepner'in panzer grupları tarafından da 7 Ekimde Vyazma çevresinde oluşturulan ikinci bir cepte ise üç Sovyet ordusu kuşatılmıştı. 14 Ekimde Vyazma, 20 Ekimde de Bryansk'taki Sovyet birlikleri teslim olduklarında iki cepten toplam 663.000 esir alınmış, 1242 tank ve 4512 top ele geçirilmişti (Perrett, 1992: 306).

Bu durum üzerine Moskova'nın yanı başında aceleyle üç hat oluşturan Orgeneral Georgi Jukov, elde kalan T-34 ve KV-1 tanklarını da Almanlara

karşı çarpışmalara sokmuştu. Bu yeni ve üstün tankların çoğu Moskova civarında konuşlandırılmıştı. Belli bir yıpranmışlık oranına sahip olan Luftwaffe'nin bölgedeki desteğinin azalması nedeniyle artık Alman panzerleri ve Sovyet T-34 ve KV-1 arasındaki birebir karşılaşmalar artmaya ve dolayısıyla panzer kayıpları da yükselmeye başlamıştı. Elde kalan Sovyet tanklarının sayısı ise 1000'i biraz aşıyordu (Overy, 1997: 125). Kasım sonunda kar ve tipinin bastırmasıyla Alman birlikleri perişan olmuş, tankların ve motorlu araçların benzinleri ve diğer aksamları dondukları için çalışamaz hâle gelmişti. Bu nedenle panzer gruplarının saldırıları zayıflamış ve Almanlar Moskova'ya 20-25 km mesafe yaklaştıklarında saldırı tamamen durmuştu. 5 Aralıkta gelen Sovyet karşı saldırısıyla da Almanlar ağır kayıplar vererek oldukça geri atılmıştı. Buna rağmen 5 Aralık 1941 ve 7 Ocak 1942 arasındaki mücadelede Kızıl Ordu, 139.586 ölü ve 231.369 yaralı olmak üzere toplam 370.955 asker; 429 tank ya da kendinden kundaklı top, 13.350 top ve 140 uçak kaybetmişti (Glantz, 1995: 294). Bu yüksek kayıplar ise Alman panzerlerinin tarihte yaşadıkları ilk yenilginin bedeli olmuştu.

(3) 1942'deki Harekâtlarda Alman ve Sovyet Tankları

Kızıl Ordu, Alman 1942 yaz saldırısı arifesinde tanklara ilk kez başrol vererek Alman cephe hattının en zayıf kesimi olduğunu düşündüğü İzyum'da yaptığı yarmayla derin harekâta girmiştir. İzyum'un kuzeyine odaklanmış olan Sovyet Güneybatı Cephesi Komutanı Mareşal Semyon Timoşenko, elindeki tank gücünün üçte ikisi olan 854 tankı buraya yığarak 12 Mayısta oldukça riskli bir saldırı başlatmıştı. Çarpışmalara Sovyet 6'ncı, 9'uncu ve 57'nci Ordularının dâhilindeki 1200 tank ve 640.000 asker katılırken karşılarında Alman Güney Ordular Grubunun 6'ncı Ordusu, Kleist Ordular Grubunun 1'inci Panzer Ordusu ve 17'nci Ordu birimleri mevcuttu. Timoşenko'nun hedefi, Harkov'u geri almaktı. Bunun için Alman hattının 100 km derinine doğru bir vuruş yapacak ve burada oluşturacağı çıkıntıdan kuzeye dönerek aynı mesafede bir ilerlemeyle Harkov'a girecekti. Bu arada Harkov'un kuzeyinden de daha küçük bir yarma denemesi yapılacaktı. Daha çok göstermelik niteliği taşıyacak bu harekât da diğeriyle birlikte başarıya ulaşırsa Harkov'da büyük bir Alman gruplaşması kuşatılacak ve bu da 1941'de ağır kayıplar vermiş olan Almanların 1942 yaz harekâtının hedeflerini oldukça sınırlayacaktı.

Sovyet tank birlikleri Alman hattını delerek Harkov'un oldukça gerilerine sarkmayı başarmıştı. Bunun üzerine hemen karşı saldırıya geçilmesini isteyen Hitler, "Fridericus" kod adıyla girişilecek harekât için Korgeneral Friedrich Paulus'un 6'ncı Ordusunu seferber etti. Almanlar bunun üzerine cebin iki bölümüne yığınak yapmaya başlamıştı. 17 Mayısta bölgede tanklarda 4,4:1, piyadede 1,3:1 ve toplarda 1,7:1 oranıyla üstünlüğe sahip olan Almanlar, bir kıskaç harekâtı başlatarak Sovyet birliklerini kapana kıstırdılar (Perrett, 1992: 154). Kolon hâlinde Almanların 110 km kadar gerisine düşmüş olan Sovyet tankları, Kleist'in panzerleri için kolay bir hedef olmuştu. 19 Mayısta Alman 6'ncı Ordusu, çıkıntıyı kuzeyden yarmış; İzyum

Cebi'nin ağzını kapatarak Sovyet birliklerinin ricat yolunu kesmeyi başarmıştı. Timoşenko'nun çekilme isteğine ilk başta karşı çıkan Stalin, önce birliklerin ricatını yasaklamış, ancak sonradan durumu kabullendiğinde ise geç kalmıştı. Çarpışmalar 22 Mayısta sona erdiğinde Almanlar, 241.000 Sovyet askerini esir etmiş ve 600 Sovyet tankı ele geçirmişti (Keegan, 1984: 199). Cepten kurtularak Donets'i geçebilen Sovyet askerlerinin sayısı sadece 22.000 kadardı (Keegan, 1989: 62). Almanların toplam kaybı ise 20.000'di (Seaton, 1998: 146). Sektördeki Sovyet tankları imha edildiği için Alman yaz saldırısının hedefi olan Stalingrad yolu da tamamen açılmıştı. Böylece Alman orduları Alman panzerlerinin öncülüğünde hızla doğuya doğru akmaya başladı.

İzyum Cebi Muharebesi'yle aynı zaman zarfında Kırım'daki Alman taarruzları da olumlu sonuçlar vermeye başlamıştı. 12 Mayısta Kerç'te 29.000 Sovyet askeri esir edilirken 170 tank ve 220 top yok edilmiş ya da ele geçirilmişti (Jacobsen, 1988: 615). 16 Mayısta Kerç şehri Almanların eline geçmiş, 18 Mayısta bölgedeki tüm çarpışmalar sona erdiğinde ise 170.000 esir alan Almanlar, 258 tank ve 1133 top ele geçirmişti (Manstein, 1962: 246-255). Sivastopol'deki çarpışmaların sürdüğü 3 Haziran ve 4 Temmuz arasında Almanların toplam kaybı 80.000 kadardı. Buna karşın Kızıl Ordu, Sivastopol'de teslim olan 90.000 askerle birlikte toplam 250.000 civarında asker ve 200 tank kaybetmişti (Perrett, 1992: 266).

Almanlar, İzyum ve Kırım'daki zaferler sonucunda Doğu Cephesi'nin güney kesiminde planladıkları yaz saldırısının odağını oluşturan Stalingrad - Astrakhan - Bakü eksenindeki geniş bölgeyi ele geçirmek için yaz saldırısı başlamadan 2000 Sovyet tankının cepheden silinmesi gibi önemli bir avantaj kazanmıştı. Yaz saldırısı başlarken Pz-IV'lerin uzun 75 mm'lik KwK40 L/43 toplarıyla donatılan "F2" ve "G" tiplerinden 170'i Merkez ve Güney Ordu Gruplarındaki panzer birliklerine verilmişti. Saldırı gücü yükseltilmiş olan bu tanklar, T-34 ve KV-1'lerle rahatlıkla baş edebiliyordu.

Stalingrad istikametinde ilerleyen 6'ncı Ordunun Volga ve Don Nehirleri arasındaki Kalaç yakınlarında savaştaki son büyük çevirmesini yapması, 8 Ağustosta Sovyet 1'inci Tank Ordusu ve 62'nci Ordusu için âdeta facia olmuştu. Sovyet ordusunun buradaki kaybı; iki motorize kolordu, dokuz piyade tümeni ve yedi tank tugayı dâhilindeki 1000 tank ve 750 toptu. Almanlar İzyum'dan başlayarak çok sayıda Sovyet tankını saf dışı bırakarak Stalingrad için gerekli avantajı elde etmişti. Ancak Alman birliklerinin Stalingrad kenti içinde girdikleri çarpışmalar hiç de panzerlere göre değildi. Ana unsur olma özelliğini kaybederek destek unsuru olarak katıldıkları şehir çarpışmalarında manevra alanı oldukça kısıtlanan panzer birlikleri, piyadelere verdikleri önemli ateş gücü desteğine rağmen ağır kayıplar veriyordu. Bunun en önemli nedeni düşman piyadesinin yakın mesafe silahlarını kolaylıkla kullanabilmesiydi. Ne de olsa savaşın ana unsuru olduklarından beri panzerlerin düşmanları da çoğalmış; düşman tankları, tanksavar topları ve yakın destek uçaklarının haricinde piyadelerin edindikleri çeşitli taşınabilir

silahlar da panzerleri hedef almaya başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında piyadeler tanklara desteksiz karşı koyabilmek için tanksavar tüfekleriyle donatılmıştı. Ancak hızla gelişen zırh teknolojisi bu silahı kısa bir süre sonra etkisiz bırakmış ve savaş boyunca Bazuka, PIAT, Panzerschreck ve Panzerfaust gibi tanksavar roketleri geliştirilmişti. Kısa mesafeden etkili bu silahlara sahip olan piyadeler, ayrıca yola döşedikleri ya da sıfır mesafeden hareket hâlindeki tanklara yapıştırdıkları manyetik tanksavar mayınlarını da yoğun olarak kullanıyorlardı. Dolayısıyla tanklar, çarpışma alanının dar olduğu şehirlerde, yıkıntılar arasında saklanarak ilerleyen piyadelerin saldırılarına karşı oldukça fazla kayıplar veriyordu. Bununla birlikte yıkıntıların zorladığı tank paletleri de daha kısa sürede attıkları için çarpışma harici tank kayıpları da normalden daha yüksek seyrediyordu.

Stalingrad'da panzerlerin başka ilginç düşmanlarına da rastlanmamıştı. Alman tankçıları, 1942 Kasımının başlarında Stalingrad'da çarpışırken panzerlere girerek elektrik donatımının izole kablolarını kemiren farelerle de uğraşıyorlardı. Bu nedenle bir gün 104 tanka sahip 22'nci Panzer Tümeninin 39 tankı hareket edememiş, 34'ü ise hareket hâlindeyken arızalanmış ve tümen ancak 31 tankla harekâta katılabilmişti (Carell, 1974b: 408-409). Bunun gibi birçok sebepten dolayı Stalingrad'ı batıdan koruyan 48'inci Panzer Kolordusunun elindeki harekâta hazır tank sayısı, bir süre sonra 182'ye düşmüştü. Kolordunun emrindeki 14'üncü Panzer Tümeninin 36, 22'nci Panzer Tümeninin 38, Romen 1'inci Panzer Tümeninin de 108 operasyonel tankı kalmıştı. Tümenlerin ellerinde bulunan tankların sadece 18'i güçlü Pz-IV'lerdi. Romen tanklarının 87'si modası geçmiş Pz-35t veya Pz-38t tanklarıydı ve bunlar T-34 ve KV-1 gibi güçlü Sovyet tanklarına karşı zayıf kalıyordu (Sadarananda, 1990: 7). Dolayısıyla bu birliklerin çoğu, Sovyet tank birliklerinin öncülüğünde gelişen kıskaç harekâtı sonucunda ya ezilmişler ya da Stalingrad'a çekilerek burada sıkışmışlardı.

Büyük bir Alman grubunun Stalingrad'da kuşatılması üzerine Mareşal Erich von Manstein tarafından 12 Aralıkta başlatılan "Kış Fırtınası Harekâtı" için oluşturulan kurtarma birliklerinin öncüleri olan Alman panzerleri, Sovyet hatlarını Stalingrad'a doğru yarmaya başlamıştı. Sovyet hattına güneyden taarruz eden Hoth'un 4'üncü Panzer Ordusuna bağlı 57'nci Panzer Kolordusu, bir hafta içinde 50 km'lik bir yarma yaparak 18 Aralıkta Stalingrad'a 55 km kadar sokulmuştu. Ancak Hoth öncüleri ve 6'ncı Ordunun arasında kalan 40 km mesafeyi, ihtiyat olarak cepheye sevk edilen Sovyet 2'nci Muhafız Ordusu ve 7'nci Tank Kolordusu nedeniyle kat edememişti (Keegan, 1984: 227). Bu sırada Stalingrad'dan panzerlerin öncülüğünde Alman 6'ncı Ordusunun çıkış yapması beklenmiş; ancak Hitler'in çekilmeyi yasaklamış olmasının yanı sıra kuşatılan bölgedeki yakıt kıtlığı ve Alman panzer birliklerinin yıpranmış olmaları, Paulus'u bu çıkışı yapmaktan alıkoymuştu. Sonuçta Sovyet karşı saldırısıyla 29 Aralıkta harekâta başladıkları noktaya geri dönen Alman kurtarma birlikleri, 16.000 asker ve 300 tank kaybetmişlerdi (Perrett, 1992: 279).

Stalingrad'daki Sovyet tank kayıpları da ağır seyrediyordu. Stalingrad çemberinin batı ucundaki Marinovka üzerine yapılan Sovyet saldırısı, Ocak ayının 12'sine kadar Don Cephesi'ne 26.000 asker ve 135 tank kaybına mal olmuş ve aynı gece cephenin elinde sadece 122 tank kalmıştı (Erickson, 2003: 36-37). 12 Ocakta kuzeybatı sektöründen 10-12 Sovyet tümeni taarruz ettiyse de burada toplanan iki Alman motorize piyade tümeni, bunları kısmen püskürterek 100 kadar tankı da yok etmişti. Ancak 16 Ocakta güney sektöründe iki gün ağır topçu ateşinden sonra saldıran Sovyet birlikleri, ellerindeki 100 tankın 40'ını kaybetmelerine karşı Alman hattında derin bir gedik açmayı başarmışlardı. Çemberdeki Alman askerlerinin esir edilmeleriyle 2 Şubat 1943'te sona eren Stalingrad'daki çarpışmalar, Mihver güçlerine toplam 700.000 askere (Keegan, 1989: 101) mal olmuştu. Stalingrad'da 6'ncı Orduyla birlikte yok edilen birlikler arasında üç panzer tümeni ve üç motorize tümen bulunuyordu. Almanların Stalingrad içindeki kayıpları ise 120.000 ölü, hava yoluyla taşınan 25.000 yaralı ve 91.000 esirin yanı sıra 3500 tank ya da hücum topu, 12.000 top, 3000 uçak ve 75.000 motorlu taşıt olmuştu (Perrett, 1992: 278).

Stalingrad'daki çarpışmaların son safhası sürerken Sovyet Voronej ve Bryansk cepheleri de Don'un kuzey kesimindeki Orel'in doğusu ve Harkov'un doğusu arasındaki bölgeden taarruza geçmişlerdi. Kızıl Ordunun yeni hedefi, Dinyeper'in güneyine ulaşmaktı. Bu başarıldığı takdirde Doğu Cephesi'ndeki Alman ordularının çoğu Kafkasya ve Kırım'da sıkışarak imha edilecekti. 19 Ocak 1943'te İtalyan ve Macar tümenlerinden 13'ü çevrilmiş, biri ezilmiş ve bu birliklerden 56.000 asker esir edilmişti. Mihver kuvvetlerin 1700 tank, 2800 makineli tüfek, 55.000 tüfek, binlerce kamyon ve atla birlikte tüm cephaneleri de ele geçirilmişti. Ocak sonunda ise esir sayısı 86.900'e çıkmıştı. Macarların lideri Amiral Miklos Horthy[13] 80.000 Macar'ın öldüğünü, 63.000'inin de yaralandığını yazmıştır (Erickson, 2003: 33-34). Bu kayıpların son derece yüksek olması, sadece küçük Mihver devletlerin ordularının savaş azminin zayıf olduğuna bağlanamaz. Bu birliklerin ellerindeki tank gücü de kısıtlı olup kullandıkları tankların birçoğu, Sovyet tank teknolojisine karşı koyabilecek nitelikte değildi. Ne İtalyanların 47 mm topu bulunan M-13/40 ne de Macarların 40 mm top taşıyan Turan I tankları, T-34'ün zırhını delebilecek yetenekteydiler. Bunlar ancak Pz-35t, Pz-38t ve T-26 seviyesindeki modellerdi. Dolayısıyla Sovyet tanklarının bu kesimlerde yaptıkları yarmalardaki en büyük düşmanları Mihver topçusu oluyordu. Ancak kış şartlarının ve sisin topçular için görüş şartlarını son derece zorlaştırmaları, Sovyet tank birliklerinin saldırıları için önemli bir avantaj teşkil ediyordu.

6 Şubatta Hitler'i zorla ikna ederek ordularının Don Nehri'nin doğusunda kalan kısmının çekilmesini sağlayan Don Ordular Grubu Komutanı Manstein,

[13] Miklos Horthy, Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Donanması amirali olup 1918'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığına kadar yükselmiş; 1920'de de savaş sonrasında yeni kurulan Macaristan Krallığı'nın başına getirilmiştir.

bu sayede birçok birliği Mius Irmağı'nın gerisinde toplamıştı. Bu arada Hitler'in 13 Şubatta önemli prestije sahip olan Harkov'un her ne pahasına olursa olsun savunulması emri nedeniyle "B" Ordular Grubunun elindeki elit SS Panzer Kolordusunun kaybedilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştı.[14] Ancak Manstein'le fikir birliği içinde olan SS Korgenerali Paul Hausser, tam zamanında şehri boşaltarak Hitler'in emirlerine karşı gelmiş, böylelikle birliklerinin kuşatılmalarına engel olmuştu. 16 Şubatta Harkov düştüğünde Sovyet zırhlı uçları Don Ordular Grubu ve "B" Ordular Grubu arasında 160 km'lik bir gedik açmıştı. 13 Şubatta iki ordular grubu birleştirilerek Güney Ordular Grubu yapılmış ve Kafkaslar'ı zamanında boşaltarak Mius'un batısında konuşlanan "A" Ordular Grubunun birlikleri de Manstein'in komutasındaki Güney Ordular Grubuna dâhil edilmişti. Böylece Manstein, Azak Denizi'nden Bjelgorod sektörüne kadar geniş bir bölgeye hükmedebilecekti. Bu düzenleme Almanların Harkov karşı saldırısının da şekillenmesini sağlamıştı.

Ancak 14 Şubatta OKH'nin[15] önceden vadettiği ihtiyat, 37 katar yerine sadece altı katar olarak cepheye ulaşmıştır. Bu arada Sovyet birliklerinin 16 Şubatta Pavlograd ve Dnepropetrovsk doğrultusunda ilerledikleri bildirilmiş; Pavlograd demir yolu kavşağına ulaşan Sovyet öncüleri, Poltova - Zaparoje demir yolu bağlantısını kesmişlerdi (Manstein, 1962: 450). Alelacele Zaparoje'ye gelen Hitler; burada Manstein, Kleist ve diğer komutanlarla toplantıdayken toplantı yerinin 60 km kadar kuzeyinde bulunan Sovyet zırhlı öncüleriyle aralarında hiçbir Alman birliği mevcut değildi. Manstein, Sovyet tanklarının bir gün sonra Dinyeper'in doğusundaki havaalanlarını kullanılamaz hâle getirmesinin mümkün olduğunu söylemişti. Bu durumda Hitler'in dönüşü tehlikeye düşebilirdi (Manstein, 1962: 454-455). Bunun üzerine Hitler hızla bölgeden ayrıldı.

Sovyet komutanların aklını âdeta okuyarak harekâtlarını tahmin etmekte uzman olan Manstein, Harkov karşı saldırısı için gerekli birlikleri, batıdan gönderilen birkaç tümen ve Taman Yarımadası'ndan çektiği 100.000 asker sayesinde oluşturmuştu. Bu arada Hollidt Ordu Grubu da Mius Nehri'nin batısında mevzilenerek Manstein'in harekâtının güneydoğu ucunu koruyordu. Stalingrad'daki korkunç kayıplardan sonra mümkün mertebe takviye edilerek son model 1000 uçağa kavuşan Lutfflotte IV ise daha verimli bir şekilde yeniden organize edildiği için kısa sürede sektördeki hava üstünlüğünü ele geçirmişti. Alman Güney Ordular Grubu da muharebenin başladığı noktaya elindeki 350 tankını yığarak buradaki sayısal üstünlüğü 7:1 olarak ele geçirdi (Tsouras, 1992: 94-95).

[14] SS birliklerinden ilk kez bir panzer kolordusu oluşturulmuştu. SS tümenlerinin mevcudiyeti, 17.200 olan normal tümenlere göre 4000 asker daha fazlaydı. SS tümenlerine donanımda öncelik sağlanıyor ve SS'ler yeni silahlara sahip olan ilk birliklerden oluyordu. 88 mm'lik topuyla tüm tanklara üstünlük sağlayan Tiger ağır tanklarının üretimi de tam bu sıralarda hız kazanmış ve bunlardan önemli bir kısmı, hemen bu kolordunun envanterine dâhil edilerek atış gücü de sayısal gücünün yanında artırılmıştı.

[15] OKH: Oberkommando des Heeres (Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı).

19 Şubatta 4'üncü Panzer Ordusu, sektörün güneybatı köşesinden bir karşı vuruşla neredeyse Dinyeper'e varmak üzere olan Sovyet ileri ucunu sarstı. Ardından Almanlar, düzenli ve saat gibi işleyen küçük kıskaç harekâtlarıyla Sovyet birimlerinin arasından geçerek onları bir bir çevirip yok etmeye başlamışlardı. Dinyeper'den Donets'e kadar süren bu çevirmelere, güneyden 1'inci Panzer Ordusu, kuzeyden de 2'nci Ordu ve Kempf Ordu Grubu da katılmıştı. 19 Şubat öğleden sonra ve 20 Şubat şafağında Sovyet keşif uçakları, Krasnograd bölgesindeki Alman panzer birliklerinin yeniden gruplandıklarını tespit etmiş; 23-24 Şubat gecesi ise Vatutin, STAVKA'ya[16] 400 tanktan oluşan üç Alman tümeninin Pavlograd'a saldırdığını rapor etmişti (Erickson, 2003: 50-52).

2 Martta karşı saldırının ilk ciddi sonuçları alınmış, Sovyet ordusunun bir zırhlı kolordusu ve üç piyade tümeni tamamen imha edilirken üç zırhlı kolordu, bir bağımsız tugay, bir mekanize tugay, bir piyade tümeni ve bir kayak tugayı da ağır kayıplara uğratılmıştı.[17] Donets ve Dinyeper arasındaki bu muharebelerde Kızıl Ordu birlikleri yaklaşık 23.000 ölü vermiş; 615 tank, 354 top, 69 uçaksavar ve çok sayıda makineli tüfek ve havan Almanların eline geçmiş ve 9000 Kızıl Ordu askeri de Almanlara esir düşmüştü. Mius hattının gerisinde de bir mekanize kolordu ve bunun bir süvarisi yok edilmişti. Daha kuzeydeki Harkov'un güneyinde Sovyet 3'üncü Tank Ordusunun güney kanadı da 5 Martta aynı sonuçla karşılaşmıştı. Alman 4'üncü Panzer Ordusu sayesinde iki Sovyet zırhlı kolordusu ve üç piyade tümeni yok edilmiş ya da esir alınmıştı. Sovyet ordusu burada da 12.000 ölü vermiş; 61 tank, 225 top ve 60 motorlu taşıt da Almanlar tarafından ele geçirilmişti (Manstein, 1962: 460).

1943 Martında Azak Denizi ve Harkov'un güneyi arasındaki 700 km'lik cephe hattını 32 Mihver tümeni tutuyordu. Kızıl Ordunun ise buna karşı 341 adet süvari ve piyade tümenleri ya da zırhlı ve mekanik tugayları mevcuttu. Sovyet birlikleri hâlâ Almanlara karşı 7:1 sayı üstünlüğüne sahipti (Manstein, 1962: 393). Mius'u tutan Hollidt Ordu Grubu, 1943 Martında 6'ncı Ordunun yerini almışsa da ondan 20 tümen kadar az olup istihkâmcısının ve topçusunun büyük çoğunluğu eksikti. Bu ordu grubunun yerini alarak yeniden oluşturulan 6'ncı Ordunun tümenlerinin tekrar düzenlenmesinde ise çoğunluğu bakaya ve ihtiyatlar oluşturmuştur (Manstein, 1962: 464).

Sovyet Güneybatı Cephesi'nin dağılmasından yararlanan Almanlar, 7 Martta ikinci bir karşı saldırı başlatarak bu sefer Harkov'u alan Voronej Cephesi ve daha kuzeydeki Merkez Cephesi'nin arkasına sarkmaya çalıştılar. 10 Martta Hitler yine Manstein'ı ziyaret etmiş ve Manstein da çamur devresi sonrasında girişilecek harekâtla ilgili görüşlerini bildirmişti.

[16] STAVKA: Sovyet Silahlı Kuvvetler Üst Komutanlığı.

[17] Artık Sovyet birliklerinin saldırı gücü kalmamıştı. Sovyet Güneybatı Cephesi'nin öncüsü olan Popov Zırhlı Grubu tamamen yok edilmiş, Alman birliklerinin yetersizliği yüzünden dağılan Sovyet askerlerinin çoğu donmuş olan Donets Nehri'ni geçerek kaçmayı başarmışlardı (Keegan, 1989: 106).

4'üncü Panzer Ordusunun Harkov'a hücumuyla şehir kuşatılmıştı. 14 Martta SS Panzer Kolordusu Harkov'u geri almış ve ardından da Voronej Cephesi 100-160 km geri atılarak 19 Martta Kharkov - Kursk arasındaki Bjelgorod kentini ele geçirmişti. Elit Grossdeutschland Motorize Piyade Tümeni de Bjelgorod'a ulaştırılmış, ancak bundan sonra artan çamur, harekâtı zorlaştırmıştı. Böylece 1942 - 1943 kış muharebeleri safhası kapanmış oluyordu. Almanlar 1941 - 1942 kışında bu bölgede tuttukları aynı mevzileri tekrar tutmayı başarmışlardı (Manstein, 1962: 463). 23 Martta Kızıl Ordunun imdadına çamur yetişmiş ve Kursk şehri büyük bir cep hâlini aldığında harekât durmuştu. Böylece mart sonundan temmuza kadar her iki taraf da kayıplarını telafi edecek bir hazırlık dönemine girmişti. Stalingrad faciasına rağmen saldırı inisiyatifi yine Almanların eline geçmişti. Güneybatı Cephesi'nin zamanında çekilmesine izin vermeyen Stalin, Hitler'in Stalingrad'da yaptığı hatayı tekrarlamış ve mart başında Harkov'u bir "Alman Stalingrad'ı" olarak tanımlayarak Voronej Cephesi'nin savunmasında daha esnek davranmıştı. Buna rağmen Voronej Cephesi'nin kayıpları 40.000 asker, 600 tank ve 500 top olarak daha yüksek seyretmişti (Perrett, 1992: 155).

Kızıl Ordu Stalingrad için zırhlı ve mekanize kolorduları 1941'dekine göre yeniden teşkilatlandırmıştı. Artık tank birlikleri kütleler hâlinde değil, maksadına uygun olarak kullanılmaya başlanmış ve ilk kez Alman hattının derinliklerine inilerek toplu imha başarılmıştı. Sovyetler 1942 - 1943 kış saldırısıyla büyük başarı elde etseler de Almanların Güney Cephesi'nin kesin bir mağlubiyetiyle bir daha toparlanamayacak duruma gelmesi hedefine ulaşamamıştı. Manstein'a göre 6'ncı Ordunun direnişi, Doğu Cephesi'nin güney kanadının toptan imhasını engellemişti (Manstein, 1962: 464-468). Bu sayede Kafkasya'yı tam zamanında boşaltmayı başaran Manstein ise Golikov'un Harkov'u almasına ve Sovyet tanklarının derinlemesine ilerlemesine izin vermiş, Sovyet tanklarının yakıtları bitmeye başladığında da harekete geçmişti. OKW'ye sızmayı başaran Sovyet Lucy Casus Ağı, bu harekâtın kararlarının tümü Manstein'in Zaparoje'deki karargâhında alındığı için Sovyet komuta kademesini karşı saldırı konusunda uyarmamıştı.[18] Almanların Stalingrad'da bozulan öz güvenleri Harkov sayesinde geri gelmiş, Sovyet askerleri ise tekrar endişeye kapılmışlardı. Ancak Harkov'daki zaferde en önemli pay yine panzer ve panzergrenadiere tümenlerindeydi. Bu arada Almanların yeni geliştirerek 1942 sonlarına doğru hizmete soktukları Tiger-IE ağır tankları da Harkov'da ilk kez geniş sayıda harekâta sokularak etkili bir şekilde kullanılmıştı.[19]

[18] Lucy Casus Ağı, OKW'ye sızan Sovyet ajanlarından oluşuyordu. Bu teşkilat, 1942-1944 arasında, Alman harekâtlarıyla ilgili hayati bilgileri İsviçre kanalıyla Moskova'ya ulaştırmayı başarmıştır. Lucy Casus Ağı'nın sağladığı hayati istihbaratın Sovyet ordusunun Harkov'un ardından meydana gelen Kursk Muharebesi'ni kazanmasında büyük payı vardır.

[19] Bu tank, 88 mm'lik topa sahipti ve savaş boyunca üretilen bütün düşman tanklarını uzak mesafeden vurabiliyordu. Tiger-I, 57 ton ağırlığındaydı ve zırhı çok kalın olduğu için kolay kolay vurulmuyordu.

Harkov'un bile boşaltıldığı sıralarda Doğu Cephesi'nin dâhi komutanı Mareşal Manstein, sahneye çıkarak hiç beklemedikleri ve kendinden son derece emin oldukları bu zamanda Sovyetler Birliği'ne ağır bir yenilgi yaşatmış, Doğu Cephesi'nin Güney Cephesi boyunca Sovyet ordusunu şiddetle sarmıştı. Bununla birlikte Harkov, Almanların Doğu Cephesi'ndeki son büyük stratejik başarısı olmuştur.

c. Alman Üstün Tank Sınıfının Gelişimi ve Kursk Muharebesi

Almanların 1941'de karşılaştıkları Sovyet tankları, genel özellikleri itibarıyla Alman panzerlerinden üstün çıkmıştı. Özellikle de hızlı, manevra kabiliyeti yüksek, zırh koruması yeterli, geniş palet sistemi sayesinde her tür coğrafi koşulda ilerleyebilen, uzun menzilli ve 76 mm'lik topuyla üstün ateş gücüne sahip olan T-34, aslında o zamana kadar Alman panzer komutanlarının istedikleri özelliklere sahip olan tanktı. Almanların 1941'deki bu deneyimlerin ışığında 1942'de tank teknolojisindeki ilerlemeye hız vermeleri, 1943'ün ilk yarısında kendini göstermiştir. Almanların üstün sınıf olarak ortaya çıkan bu panzerlere 1943 yaz saldırısı için başrol verecekleri ortadaydı. İşte bu gelişme, tankların tarihteki en ölümcül muharebe deneyimi olan Kursk Muharebesi'ni de beraberinde getirmiştir.

Almanlar, 1942-1943 kışını oldukça ağır kayıplarla kapattıkları için bu hattı düzelterek birlik tasarrufuna gitmek zorundaydı. Ne de olsa Kasım 1942 - Mart 1943 arasında vuku bulan Stalingrad ve Don Muharebeleri sonucunda 68 Alman, 19 Romen, 10 Macar ve 10 İtalyan tümeni yok edilmiş ya da hasar görmüştü. İtalyanlar 185.000, Macarlar yaklaşık 140.000, Romenler ise 250.000'i aşkın kayba uğrarken Almanların Doğu Cephesi'ndeki mevcudiyeti ise tahminen 470.000 kadar azalmıştı (Erickson, 2003: 63). Wehrmacht, 1942 - 1943 kayıplarını kapatabilmek için 800.000 askere ihtiyaç duyuyordu. 1943 Ocak ve Mart ayları arasında Doğu Cephesi'ndeki toplam kayıplar 689.260'ı bulmuş, yerine ise ancak 370.700 asker gönderilebilmişti. 1943 Mayısında tüm cephelerde toplam 9,5 milyon Alman silahaltındaydı (Barbier, 2003: 32-34). Ancak bu kayıplar panzer kuvvetine fazlasıyla önem veren Almanların bu kuvveti destekleyecek yeni piyade tümenlerini oluşturmalarında ciddi sıkıntı teşkil edecekti.

1943'ün Ocak ayında Doğu Cephesi boyunca toplam 19'u panzer, 15'i motorize ve 149'u piyade toplam 183 tümen mevcuttu. 1943'ün Ocak başından Haziran sonuna kadar cepheye gönderilen tümenlerin sayısı ise 30'u bulurken bu taze tümenlerin dördü elit SS panzergrenadier, kalan 26'sı ise piyade tümenleriydi. Ancak piyade tümenlerinin dokuzu hava kuvvetleri personelinden derlenen Luftwaffe Sahra Tümeni[20] olup bunlar, piyadeler

[20] Hitler, 1942 Ekiminde Luftwaffe'nin 170.000 fazla personelinden 22 Luftwaffe Tümeni oluşturularak piyade olarak savaşmalarını emretmişti (Manstein, 1962: 292). Manstein bunu Luftwaffe'nin sahibi olan Reich Mareşali Hermann Göring'in lüks tüketimine bağlamıştır. Gerçekten de Luftwaffe'nin 1941'de Doğu Cephesi'nde 800.000 personeli bulunuyordu ki bu sayı, bir ordular grubu seviyesine denkti (Mitcham, 1997: 129).

arasında kalite açısından ikinci sınıf kalıyordu. Şubatta Alman tümenlerinin toplamı 171'e düşmüş, haziran sonu ise 177'ye çıkarılmıştı (Ellis, 1993: 176). Bu arada Guderian'ın 1943 Şubatında geniş yetkilerle Zırhlı Birlikler Genel Müfettişi yapılması da etkisini göstermiş, bunun sonucunda Nisandaki aylık tank üretimi 1955 üniteye ulaşmıştı (Guderian, C 2, 1983: 72). Alman motorize tümenleri ise 1943 Martındaki düzenlemeyle panzergrenadier tümenlerine çevrilmişlerdi.

Bunların haricinde mevcut birlikler takviye edilmiş, cephe hattı Demyansk ve Vyazma-Rjev boşaltmaları sonrasında daha düz ve statik bir hâl almıştı. Doğu Cephesi boyunca hattın düz olmayan tek yeri olarak Kursk girintisi kalmıştı ki burası haritada son derece göze batıyordu. 1943 ilkbaharında oluşan Kursk girintisi, cepheyi yaklaşık 500 km uzatıyor ve Harkov'un Mareşal Günther von Kluge'nin Merkez Ordular Grubuyla arasındaki demir yolunu kesiyordu. Bu kavis Merkez Ordular Grubunun güney kanadını ve Güney Ordular Grubunun kuzey kanadını da tehdit ediyordu (Manstein, 1962: 479). Almanlar bu cebi düzledikleri takdirde cephe son derece sağlamlaşacaktı. Bu başarıldığı takdirde Doğu Cephesi'nde hem yeni bir ileri harekât için gerekli hazırlıkları yapma açısından zaman kazanılabilir hem de diğer cephelere sağlam takviyeler yapılabilirdi.[21]

Çok geçmeden Hitler, Harkov sayesinde saldırı inisiyatifini tekrar ele geçiren Alman ordusuna yeni hedef olarak Kursk Cebi'ni gösterdi. Cep, 120 km uzunluğunda ve 60 km derinliğindeydi. Harekâtın genel planını 1942 Eylülünde Orgeneral Franz Halder'in yerine OKH Kurmay Başkanlığına getirilmiş olan Korgeneral Kurt Zeitzler hazırlamıştı. Cebi iki yanından delerek cepte bulunan ve ikisi tank ordusu olan 11 Sovyet ordusunu Kursk'un doğusundan çevirmek amacıyla Güney Ordular Grubu ve Merkez Ordular Grubu ortak harekâta girişecekti. Almanlar, Sovyet Voronej ve Merkez Cepheleri'ni kuşatmak suretiyle iki sene önce Kiev'de olduğu gibi

[21] Afrika'daki harekât, 13 Mayıs 1943'te Müttefik zaferiyle sona ermiş ve Afrika Ordular Grubunun son kalanları da teslim olmuştu. Kuzey Afrika'daki Mihver taarruzları stratejik hedefe ulaşmasa da ikincil hedefe ulaşmış ve Orta Doğu'daki İngiliz yığınağını Mısır'da toplayarak Türkiye'yi savaşa sokacak Müttefik baskısını azaltmıştır. Böylece Almanların Balkanlar'daki panzer tümenlerini artırmasına ihtiyaç kalmamıştı. Ancak Tunus düştükten sonra Akdeniz'de İtalya'ya ya da Yunanistan'a yapılacak Müttefik çıkarması gündeme gelmişti. Dolayısıyla buralara daha fazla birlik göndermek gerekiyordu. Batı Cephesi ise sürekli genişletiliyor, Fransa'nın kuzey sahilinde inşa edilmekte olan Atlantik duvarı, olası bir Müttefik çıkarmasına karşı güçlendiriliyordu. Bu arada 19 Ağustos 1942'deki Dieppe Çıkarması, Müttefikler için bir facia olmuş; ancak Almanların Batı Cephesi'ne daha fazla dikkat etmelerine yol açmış ve bazı tümenleri burada konuşlandırılmasını sağlamıştı. Ayrıca 1943 Mayısında Balkanlar'da 15, İskandinavya'da ise 20 Alman tümeni mevcuttu (Ellis, 1993: 177-178). Kursk Muharebesi başladığında Balkanlar'da bir panzer tümeni, İtalya'da iki panzer tümeni ve dört panzergranedier tümeni, Fransa'da beş panzer ve iki panzergranedier tümeni, Norveç'te de bir panzer tümeni mevcuttu (http://www.axishistory.com/index.php?id=6477). Bunlar 15 panzer ve panzergranedier tümen etmektedir ki bu da Kursk'a katılan 9'uncu Ordu, 4'üncü Panzer Ordusu, 2'nci Ordu ve Kempf Ordu Grubunun elindeki 19 olan panzer ve panzergranedier tümenlerinin sayısına yakındır.

Kızıl Orduya büyük bir darbe vuracaklardı. Orgeneral Walter Model'in[22] 9'uncu Ordusu cebin kuzeyinden, Orgeneral Hoth'un 4'üncü Panzer Ordusu da güneyden harekâtı gerçekleştirirken Korgeneral Walter Weiss'in 2'nci Ordusu ise cebin batısında savunmada kalarak bekleyişini sürdürecekti. Almanlar, 14 panzer ve altı panzergrenadier tümenini Kursk harekâtı için ayırmıştı. Kızıl Ordu ise buna karşı bölgede 10 tank kolordusu ve iki mekanize kolordu konuşlandırmıştı. Kursk'taki harekât, tankların savaşı olacaktı.

Harekâta "Zitadelle" (Hisar) kod adı verilmişti. Taarruz aslında mayısta başlayacaktı. Ancak Hitler, hazırlıkların tamamlanmasını istediği için harekât 5 Temmuza kaydırmıştı. Mayısta yapılması gereken harekâtı bizzat erteleyen Hitler, yeni üstün sınıf panzerlerin sayısal tank artışındaki Sovyet üstünlüğünü kalite açısından ortadan kaldıracağını söylemişti. Güney Ordular Grubunda mayıs başında, 686 tank ve 160 hücum topu mevcuttu. 3 Temmuzda ise bu sayı, yarısı Pz-III olan 1081 panzer ve 376 hücum topuna çıkarılmıştı. Manstein, bu sayının Sovyetler Birliği'nin propaganda için dünyaya ilan ettikleri rakamlara biraz olsun yaklaşmadığını söylemiştir (Manstein, 1962: 487-488). Yine de yeni tanklara çok umut bağlanmaktaydı. Ne var ki 3 Temmuzda 902 tank ve hücum topuna sahip olan 4'üncü Panzer Ordusunun elinde sadece 104 Panther ve 56 Tiger-I tankı vardı. Kempf Ordu Grubunda ise 45 Tiger-I bulunan bir bağımsız tabur mevcuttu. Yani Güney Ordular Grubunun elindeki tankların sadece 205'i yeni üstün sınıf tanklardı (Cross, 2002: 152).

Guderian, 10 Mayıstaki bir toplantıdan sonra Hitler'i harekâttan vazgeçmesi için ikna etmeyi denediğinde Hitler ona "Ne zaman bu taarruzu düşünsem midem bulanıyor." şeklinde cevap vermişti (Guderian, C 2, 1983: 73). Sonradan Guderian, tüm zırhlı kuvvetlerin bir tek taarruz için Merkez Ordular Grubunun ya da Güney Ordular Grubunun sadece birinin cephesinde toplanması teklifinde bulunmuştu (Manstein, 1962: 487). Bu arada Silahlanma Bakanı Albert Speer de 23 Haziranda sanayicilerden özel bir komite toplayarak Sovyet ekonomik sistemini çökertebilecek olan Merkezî Rusya'daki elektrik santralleri gibi kilit noktalara uzun mesafe bombardıman seferi düzenlemek istemişti. Bunun için He-177 Greif dört motorlu ağır bombardıman uçağı da artık hizmet içinde yeterli sayıda bulunuyordu. Ancak Hitler bunu da kabul etmemişti (Overy, 1981: 76).

Hitler, 1 Temmuzdaki toplantıda Zitadelle Harekâtı'nın 5 Temmuzda başlayacağını, genel karargâhında komutanlara açıklamıştı (Manstein, 1962:

[22] Model; Barbarossa Harekâtı'na Guderian'ın 2'nci Panzer Grubunda tümgeneral rütbesiyle ve 3'üncü Panzer Tümeni komutanı olarak başlamış, kısa zamanda yükselerek 1944 ilkbaharında mareşalliğe terfi etmiştir. Model'in en büyük özelliği, savunma savaşında usta olmasıydı ki Hitler, özellikle 1943'ten başlayarak hem Doğu Cephesi'nde hem de Batı Cephesi'nde Alman orduları dağıldığı zaman Model'e başvurmuştur. 1945 Martında birlikleri Ren Nehri'nden geçerken Amerikan kuvvetleri tarafından çevrelenen Model, askerlerini teslim ettikten sonra intihar etmiştir.

491). Almanlar harekât için 2380 tank ya da hücum topu, 10.000 parça top, 2500 uçak ve 900.000 asker ayırmıştı. Sovyetler ise buna 3330 tank ya da hücum topu, 20.000 parça top, 2650 uçak ve 1.337.000 askerle karşılık vermeye hazırdı (Perrett, 1992: 363). Luftwaffe'nin Kursk'un kuzeyinde 730 operasyonel uçağı mevcuttu. Güneyinde toplanan uçak sayısı ise 1100'dü (Manstein, 1962: 218-219).

Stalingrad zaferiyle öz güveni yerine gelen Kızıl Ordu ise buna rağmen bazı şüphelerden henüz kurtulamamıştı. Almanların kendi üstünlüklerine olan güvenlerinin kırılması, bu şüpheleri ortadan kaldırabilirdi. Bunun için Kızıl Ordunun Stalingrad'dan sonra ikinci bir bozgunla Almanların saldırı gücünü ve buna bağlı olarak öz güvenlerini tamamen kırmaları gerekiyordu. Sovyet ordusu ise sürekli bir gelişim içinde Kursk'un çevresini tahkim ediyordu. Sovyetler Birliği'nin en uzak görüşlü komutanı Jukov, 8 Nisanda Stalin'e yolladığı raporda Almanların Orel ve Bjelgorod üzerinden Kursk'a iki yönden harekât düzenleyeceklerinin ortada olduğunu söylemişti. Ayrıca en çok hava kuvvetleri ve panzer tümenlerine dayanacaklarını söylediğini ve Almanların taarruza 2500 tank gücüne sahip 15-16 panzer tümeniyle geçeceklerini de tahmin etmişti (Jukov, 1982: 205-206). Dört gün sonra Voronej Cephesi Komutanlığının Kızıl Ordu Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği raporda ise Almanların güney sektöründe 1500 tanka sahip on kadar panzer ve en az altı piyade tümeninden oluşan bir vurucu kuvvet toplayabileceği belirtilmişti. Voronej Cephesi'nden gelen bilgiye göre bu kuvvet, de kabaca 500 bombardıman ve en az 300 av uçağından oluşan güçlü bir hava kuvvetiyle desteklenebilecekti (Jukov, 1982: 312).

Kızıl Ordu, 1943 yazında, her biri iki tank kolordusu ve bir mekanize kolordudan kurulu beş iyi donanımlı tank ordusuna sahipti. Ayrıca bağımsız tank ve mekanize kolorduları mevcuttu. Bunlara ek olarak orduları güçlendirmek ve savunma mevzilerinin aşılmalarını kolaylaştırmak için 18 ağır tank alayı kurulmuştu (Jukov, 1982: 318). Bu arada Sovyet teknisyenler, 152 mm toplu SU-152 tank avcısı, 76 mm obüslü SU-76 ve 122 mm toplu SU-122 kendinden kundaklı topları geliştirmişlerdi. SU-152'ler, Tiger ve Ferdinand[23] gibi ağır Alman tanklarına belli bir mesafeden etkili olan bir tank avcısıydı ve 1942 sonlarında Leningrad'ın güney sektöründe Jukov'un verdiği emir üzerine ağır kayıplar pahasına ele geçirilen bir Tiger-IE'ye karşı özel olarak geliştirilmişti. Bunların haricinde T-34 ve KV-1 de zırh, top ve motor konularında sürekli geliştirilmiş ve KV-1'nin daha hafif ve daha hızlı olan bir tipi de üretime girmişti. 1943 yazına doğru Mareşal Alexander Vasilyevski, Orgeneral Fyodor Tolbukhin'e Sovyet birliklerinin artık hem kalitede hem de sayıda Almanlara üstünlük kurduğunu söylemişti (Cross, 2002: 80). Bu kısmen doğruydu. Ancak izleyen muharebelerdeki kayıplar,

[23] Taretsiz olan Ferdinand (daha sonraki adıyla Elefant), 88 mm topa sahip olan ve 65 tonluk bir tank avcısıydı. Sadece 90 adet üretilen Elefant'lar tanklara karşı net bir üstünlük sağlamalarına rağmen yanlış kullanım nedeniyle Kursk'un kuzeyinde piyadelere karşı muharebeye girmiş ve bunların yarısı kaybedilmişti. Elefant'ın üretimi bu başarısızlık üzerine durdurulmuştur.

hâlâ kalitede Almanların üstün olduğunu, yine de Sovyetler Birliği'nin kalitede belli bir noktayı aştığını ve kalanını ise sayı üstünlüğüyle kapatabileceğini gösterecekti.

Sovyet savaş sanayisinin tankları muazzam sayıda ve hızda üretmesine rağmen Kızıl Ordunun tank kayıpları da muazzam sayıda oluyordu. Bununla birlikte Sovyet sanayisi, yarım palet ve tekerlekli taktik araç üretiminde ise ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Kızıl Ordu bu açığı, bir nebze Batılı Müttefiklerin yardımıyla kapatmaya çalışıyordu. Savaş boyunca ise ABD, İngiltere ve Kanada; Kızıl Orduya toplam 22.800 zırhlı araç göndermişti. Gerçi bunların 1981'i daha yoldayken denizlerde kaybedilmişti. 1941'de Kızıl Orduya 487 adet İngiliz Matilda ve Valentine orta tankları ve Tetrarch hafif tankı, 182 adet de Amerikan M-3 Stuart hafif tankı ve M-5 Lee orta tankı ulaştırılmıştı. 1942'de bu sayı, 2487 İngiliz ve 3023 Amerikan tankına çıkmıştı (Bean, 2002: 145). 1942'den 1943'e kadar lend-lease kapsamındaki 2000'i aşkın Amerikan tankı ve 2500 İngiliz tankı Rusya'ya ulaştırılmıştı (Erickson, 2003: 83).

Kızıl Ordunun 1942-1943 harekâtında yetersiz olan kamyon sayısı da lend-lease sayesinde 1943 ortalarına kadar 183.000 kamyon ve cip artışıyla aşılmıştı. Bu sayı 1944'te ise toplam 430.000'e çıkmıştır (Erickson, 2003: 81). Böylece Kızıl Ordu, ileri harekât için en büyük lojistik ihtiyacını gidermiştir. ABD savaş boyunca, Sovyetler Birliği'ne 501.660 adet de tekerlekli taktik araç vermiştir. Bu araçların 77.972'si cip, 151.053'ü 1 tonluk kamyon ve 200.662'si ise 2 tonluk kamyonlardı (Bean, 2002: 146). Sovyet sanayisi zırhlı birliklerine kendinden kundaklı uçaksavar araçları da üretmezken bu konudaki ihtiyaç sadece ABD'den gelen 1100 adet M-15 ve M-17'lerle cüzi ölçüde karşılanabilmiştir. Yarım paletli araçların üretiminde de zayıf kalan Sovyet sanayisi, bu konuda da Amerikan yardımına bel bağlamıştı.

Sovyet tankçıları ise Müttefik tanklarını beğenmiyorlar, alıştıkları sistem ile üstün korunma ve vuruş gücüne sahip olan Sovyet tanklarını kullanmayı istiyorlardı. Gerçekten de topları zayıfı ve dar paletli Valentine'ler, Sovyet tankçıları için sorun olmuştu. Bunun üzerine bu tanklardan bazılarına 76,2 mm'lik Sovyet topları konularak ateş güçleri yükseltilmişti. Bu aksaklıklara rağmen Sovyet tankçıların Valentine'lerden belli bir ölçüde tatmin olmaları, İngilizlerin Valentine üretimini 1944'e kadar uzatmalarını sağlamıştı (Bean, 2002: 146). Yine de Valentine ve Matilda gibi tankların dar olan taretlerine 40 mm'den daha büyük bir top yerleştirmek, büyük bir sorundu (Glantz, 1995: 150). Daha ağır olan Churchill tanklarının da zırhı Sovyet tankçıları tarafından beğenilmiş, ancak topu tatmin etmemişti (Bean, 2002: 149). Aslında İngilizlerin hafif tank olarak paraşütçüleri desteklemek için kullandıkları Tetrarch'ları da oldukça yetersiz bulan Sovyet tankçılar, bunları daha çok propaganda amacıyla fotoğraflarda kullanmışlardı (Bean, 2002: 148-149). Amerikan M-3 Lee'ler ise T-34'lerden daha ilkel oldukları için Sovyet tankçıları tarafından beğenilmemişlerdi (Bean, 2002: 150). Daha gelişmiş olan Amerikan M-4 Sherman orta tankı ise ince zırhı ve yüksek

silueti nedeniyle Sovyet tankçıları tarafından tercih edilmiyordu (Bean, 2002: 154). Yine de Batılı Müttefiklerden gelen bu tanklar önemli anlarda, önemli noktalardaki boşlukları doldurarak başarılı olmuştur. 1943 başlarında gerek Novorossisk civarına yapılan çıkarmalarda gerek Kursk'ta Almanlar, Doğu Cephesi'nin birçok yerinde bu tanklarla karşılaşmışlardı.

Bu gelişmelerle birlikte Sovyet topçu ve istihkâm birlikleri de artık motorize edilmiş, tüm büyük cephelerin destek birliklerinin yararlanacakları büyük bir ulaştırma oto hizmet birliği kurulmuştu. Yüksek Karargâh Geri Hizmetler Yönetimi emrine, düzinelerle yeni ulaştırma oto tabur ve alayları verildi. Böylece tüm destek hizmetlerinin hareket kabiliyeti ve genel yeteneği artırıldı (Jukov, 1982: 318-319).

Almanlar, Doğu Cephesi'nde 341 Sovyet tümeni ya da zırhlı tugayı tespit etmişlerdi. Ancak artık 1926 doğumluları da silahaltına almış olan Kızıl Ordu, bu sayede 1,5 milyon asker daha kazanmıştı. Ayrıca yıpranmış olan 60 zırhlı tugay da ilkbahardaki çamur devresinde yeniden donatılmıştı (Manstein, 1962: 454). Buna rağmen Sovyet ordusu, 1943 Mayısında henüz Kursk'u savunmak için hazır değildi. STAVKA 8 Mayısta; Merkez, Bryansk, Voronej ve Güneybatı cephelerini bir saldırıya karşı hazır olmaları için uyardı (Jukov, 1982:321). Ancak STAVKA, en güçlü Alman kuvvetinin Merkez Cephesi'nde toplandığı sonucuna varmıştı (Jukov, 1982: 332). Bu hatalı saptama nedeniyle Sovyet ordusu, yığınak için Kursk'un kuzeyine ağırlık vermişti.

Hitler saldırıyı temmuza erteleyince Kızıl Ordu, savunma hazırlıkları için hayati öneme sahip bir zaman kazanmıştı. 1943 Temmuzuna gelindiğinde Sovyet birlikleri, üç savunma hattı ve arkasında üç cephe hattı hazırlamıştı. Henüz mart başında Kursk savunma bölgesinin hemen gerisinde özel ihtiyat kuvvetlerinden oluşan bir ihtiyat cephesinin oluşturulmasına karar verilmiş ve 13 Martta kurulan cephe, Nisan ortasına kadar yapılandırılarak Stepler Askerî Bölge Cephesi yapılmıştı. Burası 9 Temmuzda da Stepler Cephesi olmuştur (Ştemenko, 1971: 171-172). Orgeneral Ivan Konev gibi ülkenin en yetenekli generallerinden birinin komutasına verilen Stepler Cephesi sadece bir ihtiyat değildi. Stepler Cephesi, öndeki cephelere arkadan yaklaşarak Alman yarması başarısız olduğunda başlatılacak bir genel taarruz için vurucu kuvvetleri pekiştirecekti. Cephe hattından uzak tutulması ise olası düşman yarmasına karşı Stepler Cephesi'ne geniş bir manevra alanı sağlıyordu (Jukov, 1982: 333).

Jukov'un stratejisi, sert direnişle Almanları güçten düşürmek ve ardından da karşı saldırıya geçmekti. Savunma hatları, top ve obüsle donatılarak çok sayıda tahkimat ve mayınla takviye edilmişlerdi. Ayrıca Lucy Casus Ağı, harekâtın 3-6 Temmuz arasında başlayacağını Sovyet makamlara önceden bildirdiği için Kızıl Ordu da Kursk'taki son tedbirleri buna göre almıştı. Luftwaffe'nin bölgedeki yakın desteğini azaltmak için Sovyet Hava Kuvvetleri, 6-14 Mayıs ve 8-10 Haziran arasında Luftflotte-IV ve Luftflotte VI'nın havaalanlarını bombalamıştı (Ştemenko, 1971: 179). Hazırlık

döneminde Sovyet avcı filoları ise yeni geliştirilen La-5 ve Yak-9 avcı uçaklarıyla donatılıyordu (Jukov, 1982: 318). Tüm hava kuvvetlerine yeni donatım malzemesi verilmiş, Yüksek Karargâh İhtiyatının yeni unsurlarını oluşturmak için yeni filolar ve sekiz uzun menzilli bombardıman kolordusu kurulmuştu. Böylece her cephenin emrinde 700-800 uçaktan kurulu kendi hava ordusu oluşturulmuştu (Jukov, 1982: 318).

Sovyet savunması son derece kuvvetli hazırlanmıştı. Oluşturulan üç hat, cephe hattından 40 km derine doğru iniyordu. Bunlar beton kemerler ve her 1,6 kilometrelik bölgede tahkim edilmiş, 2500 antipersonel ve 2200 tanksavar mayınıyla desteklenmişti (Perrett, 1992: 163). Temmuzda Merkez Cephesi'ne STAVKA ihtiyatından beş uçaksavar tümeni, beş orta çaplı ve 23 küçük çaplı uçaksavar topçu alayını gönderilerek mevzilendirilmişlerdi. Voronej Cephesi'nin emrinde ise Yüksek Karargâh İhtiyatından gönderilen dört uçaksavar tümeni ve ayrıca üç uçaksavar tümeni, 25 uçaksavar alayı ve beş uçaksavar bataryası vardı. Tahkim edilen bölge 160 km derinliğinde olup bu mesafeye Don Nehri boyunca uzanan savunma hattı da eklenince mesafe 240-280 km'ye çıkıyordu. Toplamı 1,3 milyonu aşkın asker, 3600 tank, 20.000 top ve 3310 uçak Kursk Cebi'nde hazırdı (Jukov, 1982: 335-337). Kızıl Ordu, Kursk öncesinde Doğu Cephesi'ne 6.442.000 subay ve er yığmış, cephe gerisinde ise 93.500 eğitilmiş subay ihtiyatı toplamıştı. Sovyet birlikleri; 103.085 top ve havan, 9918 tank ya da kendinden kundaklı top ve 8357 savaş uçağına sahipti. Top ve havanların yarısından çoğunu, 76 mm top ve 82 mm havanlar oluşturuyordu. Tankların üçte biri hafif tanklardı (Erickson, 2003: 77). Haziranda Sovyet piyadelerine 1.450.000 tanksavar tüfeği ve 21.000 küçük çaplı tanksavar silahı verilmişti. Topların çapları da büyütülmüştü. Obüs alayları yeni 152 mm ve 203 mm toplarla tugay seviyesine çıkarılmış, 1942 sonlarında kurulan 26 topçu tümeninin 16'sının top sayıları 168'den 356'ya çıkarılarak "yarma topçu" tümenlerine dönüştürülmüştü. 1943 Temmuzunda Devlet Savunma Komitesi, her piyade ordusunda üç topçu alayı ve bir havan alayından oluşan topçu birliği bulundurulmasını emretmişti (Erickson, 2003: 80-81). Birinci savunma hattında kilometre başına 16, ikinci savunma hattında ise 30 top düşüyordu. 13'üncü Ordu bölümünde ise kilometre başına 92 top ile havan ve 30'un üstünde de tanksavar mevcuttu (Jukov, 1982: 334). 1 Temmuzda Yüksek Karargâh İhtiyatı birkaç ordu, iki tank ordusu ve bir hava ordusunu içeriyordu. Bu arada 200.000 partizan da Alman cephe hattının gerilerinde faaliyetteydi (Jukov, 1982: 319). Görüldüğü gibi Sovyet planları, ağırlıklı olarak Alman panzer birliklerini bertaraf etmek üzerine kurulmuştu ve Alman ordusunun bel kemiğini teşkil eden panzer kuvvetinin saf dışı edilmesi, Sovyet karşı taarruzu için ön şart niteliğindeydi.

STAVKA, 2 Temmuzda Almanların 3-6 Temmuz arasında harekete geçeceğinin beklendiği konusunda cephe komutanlarını uyarmıştı. 4 Temmuzda Alman 168'inci Piyade Tümeninden esir edilen bir asker de harekâtın 5 Temmuzda başlayacağını doğrulamıştır. 5 Temmuz saat 02.00'de Alman 6'ncı Piyade Tümeninden esir edilen bir istihkâmcı er de

saat 03.00'te büyük taarruzun başlayacağını söylemiş ve bu istihbarat hemen Jukov'a iletilmişti (Jukov, 1982: 338-339). Artık birçok yönden birbirini doğrulayan istihbarata sahip olan Sovyet ordusunun ağır topçu ve roket bataryaları, Zitadelle Harekâtı'nın başlayacağı 5 Temmuz 1943 sabahı 02.20'de Alman hatlarına yoğun bombardımana başladı. Bu nedenle Alman taarruzu sabah saat 05.30'da başlatılabildi. Kuzey sektöründeki bu gelişmeler, Alman saldırısının koordinasyonunu bozmuştu (Jukov, 1982: 341). Güneyde de benzer bir durum söz konusuydu. Saat 02.00'de 6'ncı Muhafız ve 7'nci Muhafız Ordularından 600 top ve havan, Alman 4'üncü Panzer Ordusunun saldırı bölgesinde yoğun bir karşı hazırlık bombardımanı gerçekleştirmişti. Aynı şekilde şafaktan önce Sovyet 2'nci ve 17'nci Hava Ordularının 400'den fazla uçağı, güney sektöründe bulunan Harkov bölgesindeki havaalanlarına da bombardıman saldırısı düzenlemişti. Amaçi Luftwaffe'ye en başından ciddi bir darbe indirerek harekâtın gidişinde panzerlere vereceği yakın desteğin azaltılmasını sağlamaktı. Ancak hava saldırısı sürpriz olsa da Alman radarları son anda Sovyet akınını tespit etmiş, bunun üzerine JG-3 "Udet" ve JG-52 avcı filoları havalanarak saldırıyı püskürtmeyi başarmıştı. Hava muharebesinde 120 Sovyet uçağı düşürülürken harekât için cephede bulunan Luftwaffe Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hans Jeschonnek de bu kapışmayı bizzat yerden izlemişti (Hardesty, 1982: 159-160).

Zitadelle Harekâtı'nın sürpriz özelliğini kaybettiği açıktı. Bütün bu gelişmelere rağmen saat 05.00'te 4'üncü Panzer Ordusu orta tanklar yanlarda, ağır tanklar ortada ve panzergranedierler ise içte olmak üzere kama düzeninde saldırıya geçti. Kuzey sektöründeki 9'uncu Ordu da saat 05.30'da Sovyet 13'üncü Ordusunun üzerine atıldı. Ancak gelişmeler Almanlar açısından sıkıntılıydı. Çünkü daha ilk günden 586 Alman tankı yok edilmiş ya da savaş dışı kalmıştı (Erickson, 2003: 101).

Bu dezavantajlara rağmen Alman panzerleri güney sektöründeki ana savunma hatlarının üçünü de yarmayı başarmıştı. Ancak Almanların kayıpları az değildi. Özellikle yeni üstün sınıf tanklarda[24] sıklıkla rastlanan bozulmalar ciddî sorun yaramıştı. Panther'lerin 76'sı teknik sorunlardan dolayı 8 Temmuzda tamirhanelerde yatıyordu (Cross, 2002: 181). Piyade tümenlerinin düşük kalitesi ve topçunun yetersizliği, güney sektöründeki

[24] Almanlar, Sovyet T-34 ve KV-1 tanklarına kesin bir üstünlük sağlamak için geliştirdikleri yeni tank ve tank avcısı tiplerinin birçoğunu Kursk'ta kullanmıştır. Bunların başını şüphesiz, 88 mm'lik topuyla Tiger ağır tankı ve 75 mm'lik topu, zırhının kalınlığı ve eğimindeki verimliliği en iyi şekilde sağlayan Panther orta sınıf tankı çekmekteydi. Tiger'ların sayısı Harkov'dan beri daha da artırılarak kullanımı genişletilmişti. Bununla birlikte 88 mm'lik topa sahip olan 88 tonluk tank avcısı Ferdinand o zamana kadar görülmüş en ağır tanktı. Bunların yanında Näshorn, Hummel, Brummbär gibi Pz-IV şaseli kendinden kundaklı top çeşitleri de Kursk için hazırlanmıştı. Ancak 1943 Şubatında geniş yetkilerle Zırhlı Birlikler Genel Müfettişi yapılan Guderian, Hitler'le yaptığı ve diğer sınıf müfettişlerinin de katıldıkları 9 Marttaki ilk toplantısında sunduğu raporda, özellikle Kursk için hazırlanması istenilen Panther'lerin Temmuz-Ağustostan önce muharebe için hazır olamayacağını belirtmiştir (Guderian, C 2, 1983: 51).

yarma harekâtını durma noktasına getirmişti (Manstein, 1962: 495). 10 Temmuzda saldırının hızı yavaşlamaya başladığında her şeye rağmen güneydeki yarma 32 km'lik bir derinliğe varmıştı. Kuzeyde ise işler tamamen ters gitmiş ve 7-8 Temmuzda Ponyri'deki sert direniş, buradaki ilerleyişi durdurmuştu. 10 Temmuzda bu sektörde ancak 13 km kadar yarma yapılabilmişti. Alman saldırısının zayıflaması nihayet 12 Temmuzda kuzey sektöründeki Bryansk Cephesi'nin karşı taarruzunu getirdi (Jukov, 1982: 345-346). Sovyet birlikleri 11 Temmuzdan başlayarak büyük bir kuvvetle 2'nci Panzer Ordusuna karşı genel taarruza geçmişlerdi (Manstein, 1962: 495). Bu sayede rahatlayan Sovyet Merkez Cephesi de 15 Temmuzda karşı taarruza başlamıştı (Jukov, 1982: 348-349).

Güney sektöründe ise Korgeneral Ernst von Knobelsdorff'un 48'inci Panzer Kolordusu, 7 Temmuzda Obojan'a doğru Sovyet hattını 11 km yarmıştı. 11 Temmuzda da Korgeneral Paul Hausser'in 2'nci SS Panzer Kolordusu, taarruzla Prokhovovka'ya doğru atılmış ve muharebe ederek daha batıdaki Psel Geçidi'ni ele geçirmişti. 12-13 Temmuzdaki Sovyet karşı taarruzları püskürtülmüş; 14 Temmuzda ise 2'nci SS Panzer Kolordusu geriden taarruz ederek Prokhorovka'ya, 48'inci Panzer Kolordusu da Obaja'nın batısındaki Psel Vadisi'ne ulaşmıştı. Ancak Sovyet ordusu, ihtiyat olan 10 zırhlı veya mekanize kolorduyu savaşa sürmüştü. Yine de bu sektörde 13 Temmuza kadar Sovyet birlikleri; 24.000 esir verirken 1800 tank, 267 top ve 1080 tanksavar kaybetmişti (Manstein, 1962: 496).

Ne var ki Hoth'un 4'üncü Panzer Ordusunun sağ kanadını koruması gereken Kempf Ordu Grubunun panzerleri, sert direnişten dolayı Donets'in doğusunda yeterince hızlı ilerleyememişti. Hoth Sovyet savunmasını tamamen yarmak için nihai bir saldırı başlatırken Korgeneral Pavel Rotmistrov'un Sovyet 5'inci Muhafız Tank Ordusu da bu saldırıyı karşılamak için harekete geçmişti. 12 Temmuzda iki tank ordusu Prokhorovka yakınlarında karşılaşmışlar, iki tank ordusu için dar sayılabilecek bir alanda 1500'ü aşkın tank birbirine girmişti. Prokhorovka'daki bu tank düellosunda Almanlar 700 panzerle 850 Sovyet tankına karşı muharebeye girmişti ve bu tankların 100 kadarı Tiger-IE'lerdi. Uzak mesafeden tüm Sovyet tanklarını bertaraf edebilen bu üstün sınıf Alman tanklarının etkinliği, yakın mesafe çarpışmalarında Sovyet tanklarıyla neredeyse dengelenmiş ve sonuçta Almanlar 400 tank ve 10.000 asker kaybederek çekilmişlerdi. Güneyden muharebe alanına varmaya çalışan Kempf Grubunun 300 tankı ise muharebeye yetişmek için bir gün geç kalmıştı. Bu arada kuzeydeki harekât da daha kuzeyden Orel üstüne yapılan Sovyet vuruşu yüzünden durdurulmuş ve tüm gözler güneydeki harekâta çevrilmişti. Prokhorovka'daki Sovyet tank kaybı Almanlara göre daha fazla olup bu muharebenin bitimiyle bölgedeki Sovyet tank gücü Kursk Muharebesi'nin başındakinin yarısına inmişti (Keegan, 1989: 124). Yine de muharebe sona erdiğinde "modern savaştaki en büyük kâr paylarından biri" olarak tabir edilen savaş alanına hâkim olma sayesinde Sovyet tanklarının bir kısmı tamir edilerek yeniden işler hâle getirilecekti. Rotmistrov'un söylediğine göre 13 Temmuzda 5'inci

Muhafız Tank Ordusunun kaybettiği 400 tankın hasarları tamir edilebilir düzeydeydi (Nipe, 1998: 29). Prokhorovka'da 70'i Tiger-IE olmak üzere 300 Alman tankı ve 300 kamyon yok edilmiş, Sovyet 5'inci Muhafız Tank Ordusunun ise 900'e yakın sayıdaki tankının yarısından çoğu vurulmuştu (Erickson, 2003: 110-111).

13 Temmuz'da Kluge ve Manstein, Hitler'in genel karargâhına gitmişti. Hitler, SS Panzer Kolordusunu Sicilya'ya göndermek isiyordu. Kluge Model'in 9'uncu Ordusunun 20.000 kayıp verdiğini ve daha ilerleyemeyeceğini, 2'nci Panzer Ordusunun cephesinde ise üç derin gedik açıldığını ve 9'uncu Ordunun savaşa sürülen birliklerini çekerek buraları doldurmak zorunda kaldığını açıklamıştı. Manstein ise Obojan'ın doğusundan iki panzer kolordusuyla taarruza geçebileceğini, bunun Kempf Ordu Grubuyla doğudan destekleneceğini ve bunun için de Hitler'in Sicilya'ya göndermek istediği birliklere ihtiyacı olduğunu söylemişti. Manstein bu sayede Kursk'un güneyine kadar harekâtı başarıyla sürdürebilecekti. Aksi takdirde Sovyet karşı taarruzu başlarsa Donets ve Kursk'un güneyinde ciddi sorunlarla karşılaşacağını da eklemişti (Manstein, 1962: 498). Böyle bir karşı taarruz için hazırlık olmadığı gibi, SS Panzer Kolordusunun bölgeden çekilmesi, bölgedeki Alman panzer gücünü ciddi oranda azaltacaktı. Manstein, güney kesiminde beklenenden daha küçük çaplı bir zaferin kazanılmak üzere olduğunun farkındaydı. Çünkü Sovyet orduları taktik ihtiyatlarının neredeyse tamamını tükettiği korkunç kayıplara uğramıştı. Son kalan Sovyet tank birliklerini Almanlar kolaylıkla yok edebilecek durumdaydı ve bu yapıldığı takdirde Psel Irmağı'nın kuzeyinde daha kolay hareket ederek Kursk'a güneyden yaklaşabileceklerdi. Burada Sovyet ordusunun imdadına yine Hitler'in verdiği yanlış bir karar (Manstein, 1962: 498) yetişmişti. Hitler, Donets'e yönelik tehlikeye karşı Manstein'in acilen Kempf Grubundan savaşa sokulmasını istediği 24'üncü Zırhlı Kolorduyu Güney Ordular Grubunun emrine vermediği gibi, 16 Temmuzda Kursk kavisindeki saldırıyı da kesmişti. Manstein; tam Kursk'a doğru son vuruşa hazırlanıyordu ki 17 Temmuzda 4'üncü Panzer Ordusuna bağlı 2'nci SS Panzer Kolordusunun acilen Sicilya'ya nakli için savaştan çekilerek OKH emrine verilmesini, ertesi gün de iki panzer tümeninin Merkez Ordular Grubuna aktarılmasını emretti.[25] Almanların bu duraksaması, Kursk Cebi'nin güney yarısındaki son Sovyet birliklerinin yok edilmesini önlemiş ve Kızıl Orduya bir karşı saldırı için zaman kazandırmıştı. Manstein, panzer birlikleriyle 1943 baharında Harkov'da Kızıl Orduya verdiği zararın daha büyüğünü Kursk'un güneyinde zafere ulaşarak başaracakken Hitler'in kararı her şeyi tersine çevirmişti (Nipe, 1998: 76).

ç. Kursk'tan Sonra Tankların Rolü

Kursk'taki Alman panzer kayıpları ağır olmuş ve panzer birlikleri bir daha Doğu Cephesi'nde taarruza öncülük edecek bir rol üstlenecek kuvvete

[25] İtalya için ayrılmış olan 2'nci SS Panzer Kolordusu, Sovyet karşı saldırıları başlayınca mecburen tekrardan Donets bölgesine verilecekti (Manstein, 1962: 500).

kavuşamamışlardır.[26] Manstein; birkaç piyade tümeninin ağır hasar gördüğünü, ancak tüm panzer tümenleri de dâhil olmak üzere diğer tümenlerin saldırı kabiliyetlerini koruduklarını belirtmiştir (Manstein, 1962: 499-500). Fakat Sovyet tank ordularının toparlanarak karşı saldırıyı kısa zaman içinde genel taarruza dönüştürmesi, bu avantajı savaş alanından silmişti.

Kursk'tan sonra Sovyet orduları; cephe boyunca yaz, kış ve bahar olmak üzere üç dönemli genel harekâtlar düzenleyerek Almanları sürekli geri atmaya başlamışlardı. Alman panzer birlikleri artık kuvvetten düşmüştü. Yeni oluşturulan panzer tümenlerinin birçoğu ise Batı ya da İtalya cephelerinde konuşlandırılıyordu. Doğu Cephesi'nde yetersiz kalan panzer tümenleri ise şimdi yeni bir savunma anlayışının parçası olmuştu. Almanlar savunmaya daha fazla önem vermeye mecbur edildikleri 1942-1943 kışında olduğu gibi 1943 Temmuzundan sonraki dönemlerde panzer tümenlerini, Sovyet tank ve mekanize kolordularının yaptığı yarmalara karşı hazırlanan savunma mevzilerinin gerilerinde topluyorlar ve yarma yapıldıktan sonra bir karşı vuruşla onlara ağır kayıplar verdiriyorlardı. Piyade tümenlerinin korudukları alanlara gönderilen bağımsız Jagdpanzer ve StuG alayları da bu kesimlerdeki tank saldırılarına karşı piyadeleri destekliyorlardı. Savaşın ikinci yarısında Alman piyadelerin zırhlı araçlara karşı daha fazla portatif tanksavar silahlarıyla donatılmaları da bunlara eklendiğinde Sovyet tank birliklerinin kayıpları korkunç boyutlara ulaşmıştı. Sovyet tankları, sayı ve kalite açısından ne kadar iyi olursa olsun savaş bitene kadar ağır kayıplar vermekten kurtulamamıştır. Kızıl Ordu, 1944 boyunca envanterindeki tankların ve kendinden kundaklı topların % 40'ını kaybetmiştir.[27] Bununla birlikte tank kolordularını genel saldırı kapsamında yarma için kullanmada yeni taktikler geliştiren Kızıl Ordu, 22 Haziran 1944'te başlattığı Bagration Harekâtı'yla Alman Merkez Ordular Grubunu yok etmeyi başarmıştır. Böylece Kızıl Ordu tankları, ileri harekâtı aşama aşama derinleştirerek kısa zamanda geniş bir bölgenin ele geçirilmesine öncülük etmeye başlamıştı. Başka bir deyişle Sovyet komutanlar, artık tankları taktik seviye araçları olmaktan çıkarmışlar ve tankları stratejik imha silahları hâline getirmişlerdi. Bu sayede 1944'ün ikinci yarısındaki Balkanlar ve 1945 başındaki Polonya harekâtları da hızla zafere ulaşmıştı.

3. Doğu Cephesi'ndeki Tank Teknolojilerinin Muharebelerle Bağlantısı

Doğu Cephesi'nde tankların gelişiminde üç faktörün rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan ilki, düşmanın tank teknolojisinin durumuna bağlı olarak mecburiyetin getirdiği bilimsel araştırmalara daha fazla duyulan ihtiyaçtır. Bu sayede tankların boyutları, zırh kalınlıkları, motorları, topları,

[26] Kursk'taki Alman kayıpları 120.000 asker ve 1500 tank, Sovyet kayıpları ise 100.000 asker ve 1500 tank şeklinde seyretmişti (Perrett, 1992: 163).

[27] Bu oran 1941'de % 72,7, 1942'de % 42,3, 1943'te % 49,1, 1944'te % 40,1 ve 1945'te ise % 28 olarak gerçekleşmiştir. Toplamda ise savaş boyunca üretilen Sovyet tanklarının % 73,3'ü olan 96.500 kadarı kaybedilmiştir (Glantz ve House, 1995: 306).

ateş sistemleri ve diğer yan sistemleri sürekli bir gelişme içine girmiştir. İkinci faktör ise tankların Rusya'nın coğrafi şartlarına uyum sağlaması için geliştirilmeleridir. Üçüncü faktör de taktiklere uygun olarak tank teknolojilerinde yeni geliştirmelere başvurulmasıdır. Böylece harekâta yönelik ya da lojistik ihtiyaçların karşılanması için yeni tank ve zırhlı araçların üretilmeleri söz konusu olmuştur.

a. Tank Teknolojilerini Geliştirme İhtiyacı

Tanklardaki değişiklikler, öncelikle koruma ve ateş gücüne yönelik yapılmıştır. Savaş alanında düşmanın geliştirdiği koruma ve ateş gücüne daha etkin olanıyla cevap vermek için yapılan bu geliştirme faaliyeti, aslında Doğu Cephesi'ndeki tank teknolojilerinin karşılıklı gelişmesinin diğer cephelere göre çok daha hızlı olmasının başlıca nedenidir. Alman ve Sovyet tankları arasında bir kısır döngüye dönen tank teknolojilerindeki bu sürekli ilerleme, her iki ülkenin tanklarının kalitesini artırmış; Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Japon tanklarının çok ötelerine taşımıştır.

Tankın koruması olarak zırh ve makineli tüfekleri mevcuttu. Barbarossa Harekâtı başlarken Almanların kullandıkları Panzer IB'nin 13 mm, Pz-IVE'nin 30-50 mm olan ön zırhlarına karşı Sovyet T-26S'lerin ön zırhları 25, ilk T-34 tiplerinin ise 45 mm idi. Savaşın son bir yılı kullanılan Panzer-VIB King Tiger'in ön zırhı ise 100 - 180 mm'yi buluyordu. Aynı dönemde sayısı artan Sovyet JS-2'nin ön zırhı da 120 mm civarındaydı (Chamberlaine, 1993: 20, 93, 142 ve Bean, 2002: 43, 141).

Tankın koruması ve ateş gücünün yanı sıra genel teknik özellikleri ve diğer detaylarında da değişiklikler yapılmıştı. Pz-I, Pz-II, Pz-III ve Pz-IV'ün sahip olduğu paletler, üstün sınıf olan Pz-V Panther ve Pz-VI Tiger-I'da yeni geniş paletlerle değiştirilmişti. Aynı iki sınıf arasındaki tekerlek sıraları ise birden üçe çıkarılmıştı. Panther'in zırhı T-34'te olduğu gibi daha eğimli olduğundan Sovyet tanksavar mermilerinin tankın üzerinden sekmesi kolaylaşmıştı.

Almanlar tanklarının ateş gücündeki ilk ciddi gelişmeler, Pz-III'ün "F" ve "G", Panzer-IV'ün "F1" ve "F2" modelleri arasındaki geçişle olmuştur. 1940 Nisanından başlayarak 37 mm'lik topa sahip olan Pz-III'ün son modeli "F"nin üretimi, 50 mm topu olan "G" modeliyle sürdürülmüştü. Pz-IV'ün "F1"den "F2"ye geçişi ise kısa namlulu 75 mm'lik topun uzun namlulu ve atış hızı halefinin yaklaşık iki misli olan yeni bir topla değiştirilmesiyle olmuştu. Pz-IV'lerin toplarının gelişmesinin sebebi ise üstün Sovyet tankları olan T-34 ve KV-1'lerin kalın zırhlarıydı. Bu arada 1941 model T-34'ün 76,2 mm'lik topu da bütün Pz-III tiplerini ve Pz-IVF'i uzak mesafeden vurabiliyordu. Bu değişimle Pz-IV'ün 1000 metreden delebildiği zırhın kalınlığı 35 mm'den 82 mm'ye yükselmişti ki bu da Pz-IV F2'nin 1942 model T-34'ün 80 mm kalınlığındaki ön zırhını 1000 metre mesafeden delmesi demekti (Chamberlaine, 1993: 62, 63, 84, 89, 94, 95, 245).

b. Coğrafi Şartlara Bağlı Geliştirmeler

Coğrafi şartlar daha ziyade tankların süspansiyon sistemlerinin, paletlerinin, havalandırma ya da ısıtma sistemlerinin ve üstlerinde taşıdıkları bazı ek malzeme ya da yardımcı sistemlerin belirlenmelerini ve gelişmelerini sağlamıştır. Rus-Fin Savaşı'nın ilk safhasında muazzam bir bozgun yaşayan Kızıl Ordu, sert kış koşullarına dayanıklılığı sağlamak için tankların bazı sistemlerini geliştirmek zorunda kalmıştı.[28] 1941-1942 kışında benzer sorunlar yaşayan Almanlar da benzer tecrübeler sonunda panzerlerini Doğu Cephesi'ndeki iklim ve yeryüzü koşullarına uyarlayabilmek için benzer geliştirmelere ihtiyaç duymuştu. Geniş Rus steplerinin getirdiği uzun menzilli birçok harekât, Alman panzerlerinin kullandıkları yakıtların ve yakıt depolarının yanı sıra motorlarının da değiştirilmelerini ya da iyileştirilmelerini gerektirmiştir.

Almanların Rusya coğrafyasında karşılaştığı en önemli sorun, kullandıkları zırhlı muharebe araçlarının paletlerinin dar olmasıydı. "Mareşal" ve "general" olarak nitelendirilen kar ve çamurun harekâtların seyrini hayati derecede etkilediğini gören Almanlar, T-34 ve KV-1 gibi geniş paletlere sahip Sovyet tanklarının coğrafyaya ve iklim koşullarına çok daha uygun olduklarını görmüştü. Alman panzerlerinin ilerlemeleri özellikle çamurda yavaşlarken Sovyet tanklarıyla aralarındaki manevra kabiliyeti farkı da açılıyordu. 1942'den başlayarak üretilen Tiger-I'lerde bu sorun giderilirken bunu izleyen Panther de geniş paletleri sayesinde çamurlu ve karlı coğrafyada Sovyet tankları gibi üstün manevra kabiliyetine sahip olmuştu.

Piyadelerin ve tanksavarların kısa mesafeden saf dışı edilebilmeleri nedeniyle şehir çarpışmalarındaki tank kayıplarının yüksek olması da Almanları şehir savaşlarına yönelik yeni savaş aracı arayışına itmiştir. Kendinden kundaklı obüslerin kullanımı, binaların üst katlarında tahkim edilmiş piyadelere karşı etkili olsa da Almanlar sokak kenarlarındaki bina yıkıntılarının zemin ve bodrumlarında gizlenerek bombalar ve tanksavar tüfekleriyle zırhlı araçlara saldıran inatçı piyadelere karşı ağır kayıplar veriyordu. Almanlar, özellikle Stalingrad Muharebesi'nin kanlı ve çetin geçen şehir çarpışmalarının ardından top yerine 150 metreye kadar etkili olan alev makinesi yerleştirilmiş Flammpanzer serisi zırhlı muharebe araçlarının üretimini artırmışlardı. Bu araçlar şehir içinde düşman piyadesinin gizlenebilecekleri yerlere ve sahradaki koruganlara karşı etkili oluyordu. Yine de bu araçlardan Doğu Cephesi için istenilen verim alınamamıştır.[29]

c. Taktik ve Stratejik İhtiyaçlar Doğrultusunda Geliştirme

Barbarossa Harekâtı'nın ilk senesindeki Alman taktikleri, Blitzkrieg'in harekât seviyesinde uygulanarak yapılan çevirmelerle Kızıl Ordu birliklerinin kitlesel olarak saf dışı edilmesi üzerine kuruluydu. Bu durum 1942'de de

[28] KV-1'in prototipi ilk bu savaşta denenmiş ve birlikte denendiği iki diğer tank prototipi elenerek üretimine karar verilmişti.

[29] Bunun yanında alev makineli tanklar, cangıl coğrafyasının hâkim olduğu Pasifik Cephesi'nde ise Amerikan piyadelerine destek vermede oldukça başarılı olmuştur.

sürdürülmüştür. Ancak Rusya'nın stratejik derinliği, Sovyet savaş teknolojisinin beklenenden iyi çıkması, Kızıl Ordu tümenlerinin sayısının tahminlerin çok daha fazla olması ve iklim koşullarına bağlı şans faktörü gibi konular Almanların taktik ve harekât seviyelerinde sahip oldukları başarının stratejik sonuca dönüşmesini engellemiştir. Bu nedenle üstünlük zaman zaman Kızıl Orduya geçmiş ve Alman hatlarının derinlerine yapılan Sovyet zırhlı yarmalarına karşı yeni önlemlerin alınmaları gerekmişti.

Kursk'taki yenilgiden sonra Almanlar hem taarruza kalkan panzer birliklerinin yanlarını Sovyet tanklarına karşı korumak hem de Sovyet zırhlı yarmalarını ve derinlemesine harekâtlarını durdurabilmek için Jagdpanzer (tank avcısı) ve StuG üretimine gitgide daha fazla önem vermişti. Jagdpanzer'ler, kolay ve ucuz üretilip ele geçirilen ya da tareti işlemez duruma gelen tank şaselerinin üstüne tanksavar toplarının monte edilmesiyle de pratik bir şekilde muharebeye kazandırılabiliyorlardı. Tank şaselerinin üzerlerine obüs konularak oluşturulan kendinden kundaklı toplar da Alman panzerlerine yakından topçu desteği sağlıyordu. Bu arada panzer birliklerine ve piyadelere destek olarak Jagdpanzer'lerle hemen hemen aynı göreve sahip olan StuG'lara da sıklıkla rastlanmaktaydı.

Jagdpanzer'lerin ve StuG'ların çoğu, harekâtlara bağımsız alaylar hâlinde destek veriyordu. 1941'deki Alman panzer tümenlerinin bazılarında sadece altı adet 150 mm kendinden kundaklı top bulunuyordu. 1944'teki panzer tümenlerinde ise 28 adet StuG, 18 adet 150 mm kendinden kundaklı top ve 12 adet 105 mm kendinden kundaklı top mevcuttu. SS panzer tümenlerinde ise 40 adet StuG mevcut olup diğer bütün ağır silahlar normal panzer tümenlerinden % 25 daha fazlaydı. Motorize tümenlerin 1943 Martından itibaren çevrildikleri panzergrenadier tümenlerinde ise 45 adet StuG, 28 adet 75 mm kendinden kundaklı top, 12 adet 150 mm ve 105 mm kendinden kundaklı top mevcuttu (Ellis, 1993: 205-206).

Alman üstün panzer sınıfını oluşturan Tiger-I, Panther ve Tiger-II olan King Tiger'in üretimleri, Alman panzer birliklerinin savunma gücünü saldırı gücüne oranla daha fazla artırmıştı. Ağır ve hantal olan Tiger-I ve King Tiger'lerden oluşturulan ağır panzer alayları, Sovyet zırhlı yarmalarına karşı cephe birliklerine destek vermekte oldukça başarılı olmuştur. Bunların Alman generallerinin mükemmel yarma tankları olarak tanımladıkları "Stalin" serisi gelişmiş Sovyet ağır tanklarına bile üstünlükleri devam etmiştir. Savaşın son bir senesinde çok sayıda Tiger-I, Panther ve King Tiger'lere sahip olan güçlü Alman tümenleri, bunları Pz-IV'ün en gelişmiş tipleri olan "H" ve "J" tipleriyle birlikte kullanıldıklarında Sovyet zırhlı kolordularının atbaşı olduğu birçok harekâtta önemli taktik başarılar elde etmişti. Bunlardan biri olan Turgu Fromos Tank Muharebesi'ndeki Alman başarısının ardında, ağır ve orta tip Alman panzerlerinin Sovyet tank saldırılarına üstünlükleri ve Alman panzer kuvvetinin bu başarı için uyguladığı taktik üstünlük yatmaktadır. Sızmada bulunan Sovyet tank kollarını geride kurulan savunma üzerine çekerek ikmal hatlarının gerilmesini sağlamaları, Alman tank teknolojisinin hünerlerini

bütünüyle ortaya koyması için fırsat veriyordu. Sovyet tank dalgalarını eriten yüksek ateş gücü ve savunma kabiliyeti yüksek hantal Tiger gibi tankları destekleyen, hızı ve manevra kabiliyeti yüksek Panther ve Pz-IV gibi orta tankların Sovyet ikmal hatlarını kesecek şekilde arkalara sarkmaları, Turgu Fromos'ta 10 panzer kaybına karşı 350 Sovyet tankının kısa sürede kaybedilmesine yol açmıştı (Liddel Hart, 1996: 184-185).

Ancak Sovyet tanklarının yarma yapabilmeleri için gerekli özellikleri kazandıkları da görülmektedir. Düşük silüetli "Stalin" serisi tankların şase ve taret ön zırhlarının kalın ve ateş güçlerinin de yüksek olması bu nedenledir. Kursk'ta Tiger ve Panther'lerin çok sayıda kullanıldıklarını gören Sovyet uzmanların yeni bir ağır tank üzerinde yapmakta oldukları araştırmaları yoğunlaştırmaları sonucunda 1943 sonlarında JS-2[30] tankının hizmete girmesi, savaşın son 1,5 senesi için Sovyet tank ihtiyacına kesin bir çözüm olmuştur. JS-2 gelişmiş 122 mm topuyla Tiger-I'i 1500 metreden vurabiliyordu.[31] Dolayısıyla 1944 ortalarından itibaren çok sayıda JS-2'nin cepheye sürülmeye başlanması, Alman panzerlerinin ve tanksavarlarının işlerini daha da güçleştirmiştir. Buna rağmen savaşın bu son dönemi boyunca Almanları en çok zorlayan, Sovyet tank kalitesi değil, Kızıl Ordunun kalite-üretim ilişkisindeki verimliliği sağlaması olmuştur. Nitekim Almanların JS-2'yle aynı zaman zarfında cepheye sürmeye başlattıkları King Tiger'ler, savaşın en üstün tankı olmuşlardı.[32]

Sovyet ordusu, başlarda mekanize tümenlerde kendinden kundaklı top ya da obüs bulundurmazken bu açığı 1943'ten itibaren son dönemde kapatmıştı. 1944'te bir Sovyet mekanize kolordusunda 17 Su-85, 21 Su-152 ve 12 Su-76 bulunuyordu. Aynı yıl içinde bir tank kolordusunda ise 21 Su-85, 21 Su-152 ve 21 Su-76 mevcuttu. Bunlar şüphesiz yarma yapıldıktan sonra derin harekâta başlayan Sovyet tanklarına yakın destek veriyordu (Ellis, 1993: 222). Bu araçlar 1942'den başlayarak Almanların taktik alanda tank manevralarıyla etkili kıskaç harekâtları düzenleyerek Kızılordunun tank birliklerini kitleler hâlinde yok etmeleri üzerine geliştirilmişlerdi. 1942'de İzyum'daki İkinci Harkov Muharebesi, 1943 başında Almanların Don Nehri'nden Mius'a çekilmeleri ve akabinde yaşanan Üçüncü Harkov Muharebesi sırasında Kızıl Ordunun bu silahlara özellikle ihtiyacı olmuştu.

[30] JS'nin açılımı Joseph Stalin olup IS yani Iosef Stalin olarak da geçmektedir. JS-I, JS-2, JS-2I ve JS-IV olarak dört modeli geliştirilen bu tanklar, Stalin tankları olarak anılmaktadır.

[31] Kayıtlara geçen bir çarpışmada Sovyet 72'nci Bağımsız Muhafız Tank Alayının 1944 Nisanında Güney Ukrayna'daki bir muharebe sırasında bir JS-2, bir Alman Elefant tank avcısı tarafından 1500-2000 m mesafeden sekiz kere vurulmuş; ancak zırhı delinmeden çarpışmaya devam etmiştir. JS-2 ancak 700 m mesafeden bir başka Elefant tarafından vurulabilmişti (Bean, 2002: 140-142).

[32] Sovyet 71'inci Bağımsız Muhafız Tank Alayının 11 JS-2'si, Alman 501'inci Ağır Panzer Alayının 14 King Tiger'inin taarruzunu bloke etmesiyle 600 m mesafede yaşanan çarpışmada dört King Tiger yok edilirken yedisi de hasar görmüştür. Buna karşı JS-2'lerden de üçü yok edilmiş, yedisi de hasar görmüştür (Bean, 2002: 141).

Ancak Kızıl Ordunun bu silahları geniş bir şekilde kullanması Kursk'ta başlamıştı.

Sonuç

1941 yazında Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması, İkinci Dünya Savaşı'na damgasını vuran ve savaş tarihinde yeni bir çığır açarak modern savaşta saldırı unsurunu ön plana çıkaran tankların gelişimi konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Doğu Cephesi'ndeki bu dört senelik mücadele, savaşın başındaki hafif ve ateş gücü düşük olan tankların yerlerini ağır ve ateş gücü yüksek tanklara bırakmasına neden olmuştur. Savaş boyunca ön planda olan tankların sürekli geliştirilmeleri, savaşın bitimiyle birlikte modern tankların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Doğu Cephesi'nde ivme kazanan bu teknolojik gelişimin savaşa kattığı dinamizm, sadece İkinci Dünya Savaşı'nın seyrine etki etmemiş, tankların savaş sonrası dönemdeki şekillerini ve savaştaki yerlerini de belirlemiştir.

Kaynaklar

Barbier, M.K. (2003), Kursk, MBI, St.Paul.

Bauer, Eddy (1972), Encyclopedia of World War II, Marshall Cavendish, New York.

Bean, Tim ve Fowler, Will (2002), Russian Tanks of World War II, MBI, St.Paul.

Carell, Paul (1974a), Barbarossa Harekâtı 1. Cilt (çev.Hüsnü Erentok), Sinan Yayınları, İstanbul.

Carell, Paul (1974b), Barbarossa Harekâtı 2. Cilt (çev.Hüsnü Erentok), Sinan Yayınları, İstanbul.

Chamberlaine, Peter ve Doyle, Hillary (1993), Encyclopedia of German Tanks of World War Two, Arms and Armour, London.

Clark, Alan (1985), Barbarossa The Russian - German Conflict, 1941-45, Quill, New York.

Cross, Robin (2002), The Battle of Kursk: Operation Citadel 1943, London, Penguin Books.

Çınar, Burak (2003), "Savaş Tarihinde Saldırı - Savunma İlişkisi", Stradigma, S 9, Ekim 2003 <http://www.stradigma.com/turkce/ekim2003/makale_07> (Erişim Tarihi: 05.12.2011)

Ellis, John (1993), The World War II Databook, Aurum Press, Manchester.

Erickson, John (2003), The Road to Berlin, Cassel, London.

Glantz, David M. (2001), The Siege of Leningrad 1941-1944, MBI, Osceola.

Glantz, David M. ve House, Jonathan (1995), When Titans Clash, University Press of Kansas, Lawrence.

Guerdian, Heinz (1983), Bir Askerin Anıları, Cilt 2, Baskan Yayınları, İstanbul.

Hardesty, Von (1982), Red Phoenix: The Rise of Soviet Air Power, 1941-1945, Smithsonian Institution Press, Washington D.C.

Hogg, Ian V. (2000), Allied Armour of World War Two, Wiltshire, The Crowood Press.

http://en.wikipedia.org/wiki/Kliment_Voroshilov_tank#Development_history (Erişim Tarihi: 04.12.2011).

http://www.axishistory.com/index.php?id=6477 (Erişim Tarihi: 26.04.2005)

Jacobsen, Hans-Adolf ve Burdick, Charles (hzl.) (1988), The Halder War Diary 1939-1942, Presidio, Novato.

Jukov, Georgiy K. (1982), Mareşal Jukov (çev.İhsan Gürkan), Baskan, İstanbul.

Keegan, John (ed.) (1989), The Times Atlas of the Second World War, Harper & Row, New York.

Keegan, John (gen.ed.) (1984), The Rand McNally Encyclopedia of World War II, Rand McNally, Hong Kong.

Liddel Hart, B.H. (1996), Hitler'in Generalleri Konuşuyor Cilt-1 (çev.Mehmet Tanju Akad), Kastaş, İstanbul.

Manstein, Erich von (1962), Kaybedilen Zaferler, Askerî Basımevi, İstanbul.

Mitcham Jr, Samuel (1997), Eagles of the Third Reich, Presidio, Novato.

Nipe Jr, George M. (1998), “Germany’s Lost Victory?”, World War II, 12, 6, s. 26-32.

Overy, Richard (1981), The Air War 1939-1945, Stein and Day, New York.

Overy, Richard (1997), Russia's War Blood Upon the Snow, TV Books, New York.

Perrett, Bryan (1992) Knights of the Black Cross, Wordsworth Reference, New York.

Sadarananda, Dana V. (1990), Beyond Stalingrad, Preager, New York.

Seaton, Albert (1998), Stalin, Combined Publishing, Conshohocken.

Şternenko, Sergei M.S. (1971), İkinci Dünya Savaşı’nda Rus Harekâtı 1941-1945 (çev.Güven Korulsan - Yaşar Uçar), Ararat Yayınevi, İstanbul.

Tsouras, Peter G. (1992), The Great Patriotic War, Greenhill Book, London.

Werth, Alexander (2000), Russia at War 1941-1945, Carroll & Graf Publishers. New York.

Ekler

Tablo 1a: Alman Panzerlerinin Genel Teknik Özellikleri

Panzer	Tür	Top	Mh	Mt	Hız	Ağırlık	Ön Zırh	Menzil	M
Pz-IB	Hafif Tank	-	-	2	40 km/h	5,8 t	13 mm	170 km	2
Pz-IIc	Hafif Tank	20 mm KwK30 L/55	180	2	40 km/h	8,9 t	14,5 mm	200 km	3
Pz-35t	Orta Tank	37 mm KwK34(t) L/40	72	2	35 km/h	10,5 t	25 mm	190 km	4
Pz-38tE	Orta Tank	37 mm KwK38(t) L/47.8	42	2	35 km/h	9,85 t	25-50 mm	250 km	4
Pz-IIIF	Orta Tank	37 mm KwK L/46	131	2	40 km/h	19,8 t	30 mm	165 km	5
Pz-IIIJ (geç)	Orta Tank	50 mm KwK39 L/60	84	2	40 km/h	21,5 t	30-50 mm	155 km	5
Pz-IIIN	Orta Tank	75 mm KwK37 L/24	64	2	40 km/h	23 t	57-70 mm	155 km	5
Pz-IVE	Orta Tank	75 mm KwK37 L/24	80	2	42 km/h	21 t	30-60 mm	200 km	5
Pz-IVF_2	Orta Tank	75 mm KwK40 L/43	87	2	40 km/h	23 t	50 mm	200 km	5
Pz-IVH	Orta Tank	75 mm KwK40 L/48	87	2	38 km/h	25 t	50-80 mm	210 km	5
Panther A	Orta Tank	75 mm KwK42 L/70	79	2	46 km/h	44,8 t	60-110 mm	200 km	5
Tiger-IE	Ağır Tank	88 mm KwK36 L/56	92	2	38 km/h	57 t	100-110 mm	140 km	5
King Tiger	Ağır Tank	88 mm KwK43 L/71	72	2	35 km/h	68 t	100-180 mm	170 km	5
JPz-I	Tankavcısı	47 mm PaK(t) L/43.4	86	-	40 km/h	6,4 t	13-14,5 mm	140 km	3
LaS-762	Tankavcısı	76,2 mm PaK36	30	1	55 km/h	11,5 t	14,5-30 mm	220 km	4
Marder-II	Tankavcısı	75 mm PaK40/2	37	1	40 km/h	10,8 t	8-35 mm	190 km	3
Marder-IIIM	Tankavcısı	75 mm PaK40/3	27	1	42 km/h	10,5 t	6-20 mm	190 km	4

Nashorn	Tankavcısı	75 mm PaK43/1 L/71	?	1	42 km/h	24 t	10-30 mm	215 km	4
Elefant	Tankavcısı	88 mm PaK43/2 L/71	50	2	30 km/h	65 t	125-200 mm	150 km	6
Hetzer	Tankavcısı	75 mm PaK39 L/48	41	1	35 km/h	15,75t	60 mm	177 km	4
JPz-IV/70(A)	Tankavcısı	75 mm PaK42 L/70	?	1	38 km/h	28 t	80 mm	320 km	4
Jagdpanther	Tankavcısı	75 mm PaK40/2	57	1	46 km/h	46 t	60-100 mm	160 km	5
Jagdtiger	Tankavcısı	75 mm PaK40/2	40	2	38 km/h	70 t	100-250 mm	170 km	5
SiG-33	K.K. Obüs	150 mm sIG33 L/11	?	-	40 km/h	8,5 t	10-13 mm	140 km	4
Grille	K.K. Obüs	150 mm sIG33/2	18	1	35 km/h	12 t	10-20 mm	190 km	4
Hummel	K.K. Obüs	150 mm sFH18/1 L/30	18	1	42 km/h	24 t	10-30 mm	215 km	6
Wespe	K.K. Obüs	105 mm leFH18M	32	1	40 km/h	11 t	10-30 mm	220 km	5
StuG-IIIB	Hücum Topu	75 mm StuK37 L/24	44	-	40 km/h	20,2 t	50 mm	160 km	4
StuG-IIIG	Hücum Topu	75 mm StuK40 L/48	54	2	40 km/h	23,9 t	80 mm	155 km	4
StuH'42	Hücum Topu	105 mm StuH42 L/28	36	2	40 km/h	24 t	80 mm	155 km	4
Brummbär	Hücum Topu	150 mm StuH43 L/12	38	2	40 km/h	28,2 t	80-100 mm	210 km	5
StuG-IV	Hücum Topu	75 mm StuK40 L/48	63	1	38 km/h	23 t	80 mm	210 km	4
Sturm Tiger	Hücum Topu	380 mm Stu M RW61	14	1	40 km/h	65 t	100-150 mm	120 km	5

Tablo 1b: Sovyet Tanklarının Genel Teknik Özellikleri

Tank	Tür	Top (Mh)	Mt	Hız	Ağırlık	Ön Zırh	Menzil	M
T-37 m.1934	Amfibik Tank	-	1	35 km/h	3,2	10 mm	185 km	2
T-38 m.1937	Amfibik Tank	-	1	40 km/h	3,33	10 mm	150 km	2
BT-5	Hafif Tank	45 mm M.1932 (72-115)	1	65 km/h	11,5 t	13 mm	90 km	3
BT-7 m.1935	Hafif Tank	45 mm M.1935 (146)	2	72 km/h	13,9 t	22 mm	430 km	3
T-26S m.1939	Hafif Tank	45 mm M.1932	2	28 km/h	10,47 t	25-50 mm	200 km	3
T-28 m.1934	Orta Tank	76,2 mm L/16.5 (70)	3	37 km/h	32 t	80 mm	220 km	6
T-35	Ağır Tank	76,2 mm L-10 ve 2x45 mm[33]	7	30 km/h	49,99 t	35 mm	150 km	11
T-40 m.1940	Amfibik Tank	Yok ya da 20 mm	1-2	45 km/h	5,59 t	14 mm	350 km	2
T-50	Hafif Tank	45 mm M.1938 (150)	2	50 km/h	13,75 t	37 mm	352 km	4
T-60 m.1942	Hafif Tank	20 mm ShVAK	1	44 km/h	5,15 t	25-35 mm	615 km	2
T-70 m.1942	Hafif Tank	45 mm ZiS-19BM	1	50 km/h	9,95 t	45-60 mm	450 km	2
T-34/76 m.1942	Orta Tank	76,2 mm L/41,5	2	50 km/h	26,72 t	45-52 mm	300 km	5
KV-1 m.1941	Ağır Tank	76,2 mm ZiS-5	3	35 km/h	42,91 t	75-106 mm	225 km	5

[33] T-35'lerin 45 mm'lik topları T-26'lar türetilmiştir (bkz: Bean, 2002:110).

KV-2A	Ağır Tank	152 mm L20	2	26 km/h	53,85 t	75-110 mm	200 km	6
T-34/85	Orta Tank	85 mm ZiS-53	2	50 km/h	32 t	47-90 mm	300 km	5
KV-85	Ağır Tank	85 mm ZiS-53	3	35 km/h	46 t	100 mm	160 km	4
JS-1	Ağır Tank	100 mm BS-3	2	40 km/h	45,3 t	132 mm	250 km	4
JS-2M	Ağır Tank	122 mm D-25T	4	37 km/h	45 t	120-160 mm	240 km	4
JS-2I	Ağır Tank	122 mm D-25T (28)	2-3	37 km/h	46,5 t	230 mm	240 km	4
SU-76M m.1944	K.K. Top	76,2 mm ZiS-3	-	44 km/h	11,2 t	35 mm	265 km	4
SU-85	Tank Avcısı	85 mm D-5S	2	48 km/h	29,6 t	54 mm	320 km	4
SU-100	Tank Avcısı	100 mm D-10S (34)	2	56 km/h	32,52 t	75-110 mm	300 km	4
SU-122 m.1943	K.K. Obüs	122 mm A-19	-	55 km/h	30,90 t	45 mm	300 km	5
SU-152	K.K. Top	152 mm ML-20S (25)	-	43 km/h	45,5 t	75 mm	240 km	5
JSU-122 m.1944	K.K. Top	122 mm D-25S	-	37 km/h	46 t	90 mm	240 km	5
JSU-152	K.K. Top	152 mm ML-20S (25)	-	37 km/h	41,8 t	110 mm	240 km	5

Kısaltmalar: Mh. Mühimmat, Mt. Makineli tüfek, M. Mürettebat sayısı, K.K. Kendinden kundaklı, m. Model.

Tablo 2: Lend-Lease Kapsamında Sovyet Ordusunun Teslim Aldığı Müttefik Zırhlı Araçları

Zırhlı Araç	Türü	Menşesi	Sayısı
Tetrarch	40 mm toplu hafif tank	İngiliz	?
Bren Gun Carrier	Bren makineli tüfek taşıyan hafif personel taşıyıcı	İngiliz	2656
Churchill	57 mm toplu ağır tank	İngiliz	259
Matilda	75 mm toplu orta tip tank	İngiliz	1084
Valentine VI/VII	40 mm toplu orta tip tank	Kanada	1388
Valentine VI/VII	40 mm toplu orta tip tank	İngiliz	2394
M4A3 Sherman	75 mm toplu orta tip tank	Amerikan	1386
M3A1 Stuart	37 mm toplu hafif tank	Amerikan	1676
M3 Lee	1x75 mm ve 1x37 mm iki toplu orta tip tank	Amerikan	1386
M3 Scout Car	Zırhlı personel taşıyıcı ve keşif arabası	Amerikan	3340
M2 Half-tracks	Yarım paletli zırhlı personel taşıyıcı	Amerikan	342
M3	Yarım paletli zırhlı personel taşıyıcı	Amerikan	2
M5	Yarım paletli zırhlı personel taşıyıcı	Amerikan	421
M9	Yarım paletli zırhlı personel taşıyıcı	Amerikan	413
M15	37 mm toplu ve ikiz 0.50” makineli tüfekli yarım paletli zırhlı uçaksavar aracı	Amerikan	100
M17	Dörtlü 0.50” makineli tüfekli yarım paletli zırhlı uçaksavar aracı	Amerikan	1000
M5	37 mm toplu hafif tank	Amerikan	5
M24	75 mm toplu hafif tank	Amerikan	2

M25 Pershing	90 mm toplu ağır tank	Amerikan	1
M31	Zırhlı istihkâm aracı	Amerikan	115
T48	57 mm toplu yarım paletli tank avcısı	Amerikan	650
M18 Hellcat	76 mm toplu tank avcısı	Amerikan	5
M10	76,2 mm toplu tank avcısı	Amerikan	52
Valentine Bridgelayer	Valentine'nin köprü kurucu tipi	İngiliz	25
Cromwell	75 mm toplu orta tip tank	İngiliz	6

Tablo 3: Doğu Cephesi'nde Savaşan Tarafların Tank Ve Kendinden Kundaklı Top Üretimleri

Yıl	Almanya	İtalya	Macaristan	Sovyetler Birliği
1939	247	40	-	2950
1940	1643	250	-	2794
1941	3790	595	-	6590
1942	6180	1252	?	24.446
1943	12.063	336	~500	24.089
1944	19.002	-	?	28.963
1945	3932	-	-	15.419
Toplam	46.850	2473	~500	105.251

Bean; s.169, Tablo 3'ten derlenmiştir.